

ДРУЖЕСТВО НА ПСИХОЛОЗИТЕ
В БЪЛГАРИЯ

ПСИХОЛОГИЯ

24

3
1973

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Г. ГЕОРГИЕВ — БИЖКОВ — Скали и скалиране в експерименталните психологически изследвания	121
2. СВ. СТАМЕНОВ — Статус на непълнолетните правонарушители в системата на междуличностните взаимоотношения във възпитателния колектив	132
3. Ю. МИТЕВА — Съдържание на сюжетната игра у деца през ранна възраст	142
4. КС. НИЦКЕВИЧ — Психологични трудности на медицинското обслужване на болни с холеричен и с меланхоличен темперамент	149
5. П. БАЛЕВСКИ, Л. ГАНОВСКИ — Обем на кратковременната памет на учащите се от 11—17-годишна възраст	154
6. И. МАНЧЕВ — Педагогическа стойност на комуникативната насоченост на екрания човешки образ	164
7. ХР. ХРИСТОЗОВ — Към проблема за психологичното изучаване на страха у децата	170
8. П. ВАСИЛЕВ — XV световен конгрес по философия и участието на марксисте-психологи	175
9. Г. Д. ПИРЬОВ — Проблеми на психологията на международния педагогически конгрес	178
10. Н. САВОВА — Симпозиум „Обработка на информацията от организмите“	180
12. ХР. КОСТАДИНЧЕВ — Стопанският ръководител като политически деец и възпитател на колектива	183

PSYCHOLOGICAL BULLETIN

Published by the Bulgarian
Psychological Society
Sofia, V. Levski Stadium

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

*акад. С. Гановски — главен редактор
член-кореспондент проф. Г. Пирьов — зам.-главен редактор, доц. В. Манова,
А. Петков, Тр. Трифонов, Хр. Костадинчев, отговорен секретар — д-р на психологи-
ческите науки Ф. Генов*

Редакция: София, стадион „В. Левски“

Дадена за набор на 25. IX. 1973 г.

Подписана за печат на 18. XII. 1973 г.

Печатница на БЗНС — София, пор. 1037

ПСИХОЛОГИЯ

БЮЛЕТИН НА ДРУЖЕСТВОТО НА ПСИХОЛОЗИТЕ
В БЪЛГАРИЯ

Година I

1973

Брой 3

СКАЛИ И СКАЛИРАНЕ В ЕКСПЕРИМЕНТАЛНИТЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Г. ГЕОРГИЕВ — БИЖКОВ

В условията на развитото социалистическо общество и на научно-техническата революция няма област от човешкото знание, в която да не се използват апаратът и начинът на мислене на математиката. Известната мисъл на Маркс, че степента на развитието на една наука с определя от това, доколко тя може да се ползва от математиката, е особено характерна за съвременното развитие на психологията като наука. Изходен пункт на проблематиката за количествените измервания в психологията не е техническият въпрос кой математико-статистически метод трябва да се приложи, а много по-същественият проблем — как да се определи количествено-качествената характеристика на изучаваните психически процеси.

За решаването на този основен въпрос допринасят експерименталните психологически изследвания. За ефективността на тези проучвания и особено за научното им равнище много допринася грижливото събиране на експерименталните данни, но решаваща е тяхната компетентна обработка и анализ. Ето защо всеки изследовател в областта на психологията трябва да познава добре и да използва целесъобразно съществуващите методи и техники за първична обработка (класификация, скалиране) на получените експериментални данни. Това е особено необходимо, тъй като видът на склата, чрез която са представени данните, предопределя и използването на строго определени математико-статистически методи при проверката на хипотезите. В тази статия ще разгледаме видовете скали в психологическите изследвания, методи и техники за тяхното образуване, както и условията за прилагане на математико-статистически методи при обработка на скалирани експериментални данни.

1. СКАЛИРАНЕ

Скалирането представлява класификация на съвкупност от белези или обекти по определени правила, които според Стивенс могат да бъдат лости и сложни. Теорията на скалирането се занимава с изследване на

въпроса как отделните системи на класификация (на скалиране) отразяват обективната действителност. Следователно скалите представляват отражение на реалните обекти и техните съотношения в обективната действителност. Те се абстрагират от реалното съдържание на отразяваните обекти и явления, като ги опростяват. Оттук зависи и степента на точност, която се постига с използването на отделните системи на класификация (скали).

За пръв път проблемите на скалирането се разглеждат във връзка с обсъждане проблемите на измерването в психологията. Докато по-рано се смяташе, че измерването е възможно само в математиката и природо-научните дисциплини (тъй като в тях могат да се измерват строго определени единици), то в по-новите изследвания в психологията се приема, че и тук е възможно измерване, но при специални условия. Първото от тези условия се отнася до разглеждането на самото понятие измерване в тесен смисъл (измерване с помощта на единици мерки) и в широк с мисъл (подреждане на събития, лица, процеси и др. към числа върху основата на определени правила). Това подреждане трябва да става така, че съотношенията между числата да отразяват съотношенията между обектите (Клаус, 1968, с. 10). Следователно бихме могли да кажем, че скалирането представлява една от формите на измерването, която поради особената сложност на психическите процеси и състояния намира особено приложение както в експерименталните психологически изследвания, така и във всекидневния живот на хората.

2. ВИДОВЕ СКАЛИ

Скалите могат да се характеризират върху основата на различни белези, но за нашата цел е от значение това да стане с оглед тяхната ценност от математико-статистически аспект. Известно е, че с оглед именно на тази ценност Стивенс различава следните четири вида скали: номинална, ординална (рангова), интервална и абсолютна скала. Подобна е и класификацията на Ителсон (1964, 1967, с. 67).

2. 1. Номинална скала

Тази скала е първична, елементарна форма на класификация на измерените белези, която се основава на броене или регистрация на тези белези. Основното обаче за тази скала се състои в това, че тя е изградена само на един белег: изследваното лице или го притежава, или не го притежава:

$$x_a = x_o \text{ или } x_a \neq x_o.$$

Примери:

— класификация на лица: мъже — жени; женен — неженен — разведен; решили задачата — нерешили;

— класификация на предмети: по-голям от x см — по-малък от x см.

Образуването на номинални скали изисква спазването на следните условия:

а) отнасянето на всеки един обект или качество на личността трябва да бъде еднозначно към една от категориите. Не се допуска едно и също лице, едно и също качество да бъде отнесено и към едната, и към другата категория;

б) в една категория не бива да се обединяват няколко белега, които да се противопоставят само на един единствен;

в) от номинално скалирани данни не могат да се изчисляват средни аритметични, както това се правинерядко, особено в някои социологически изследвания.

Номиналните скали намират приложение във всички хуманитарни науки: няма процес или явление, което да не може да бъде съотнесено към една от няколкото категории, които от своя страна не е задължително да бъдат само две. В социологията и в социалната психология особено приложение намира една специална форма на номиналните скали — т. н. рейтинг скали (оценъчни скали).

С помощта на тези скали белезите на наблюдаваните обекти, явления, събития и др. се представят в числови форма. Те се състоят най-малко от две категории (класове, степени) и намират приложение главно в две области: а) чрез тях се получава информация за самите обекти, явления, процеси и др.; б) те способствуват за получаването на информация как тези обекти, явления, процеси и др. се оценяват от изследваните лица. По този начин рейтинг скалите ни информират за обективната действителност, а от друга — как тя се оценява субективно от изследваните лица.

Класификацията на рейтинг скалите става в зависимост от следните фактори: 1) предмет на оценката; 2) външната форма на скалата; 3) вътрешната структура (Клаус, 1968 г., с. 13).

1а. Чужда оценка. Лицето А оценява професионалните способности на В; лицето А оценява степенната изразеност на чувството за силотеност на учениците от 9-а клас.

16. Самооценка. „Ако някой Ви запита за Вашите спортни интереси, как бихте му отговорили: живо заинтересован, заинтересован, малко заинтересован, няма интерес към спорта?“

2а. Числови скали. Оценяващият трябва да оцени степенната изразеност на даден белег чрез число. Ако скалата има три степени, то те могат да бъдат снабдени с „тегла“: +1, -1 и 0.

26. Графически рейтинг скали. Отделните степени се дават под формата на правоъгълници, квадрати и др. Типичен пример за такава скала е термометърът, който отразява разширяването,resp. свиването на затворения в тръбата живак.

За) Еднополюсни скали. Степенната изразеност на белега се степенува само в една посока и може да бъде изразена числово в границите от 0 (resp. 1) до п.

3б. Двуполюсни (биополярни) скали. Степенната изразеност на белега се представя чрез две взаимно изключващи се степени, които от своя страна могат да бъдат подразделени. Средата на тази рейтинг скала отразява неутрална, средна позиция.

2.2. Ординална скала

Ординалната скала представлява подреждане на измерените величини според тяхната големина: $a > b > c > d$. Характерно за тази скала е това, че големината на разликата между две поредни величини не е определена. Ние узnavаме, че $c > d$ и $b < a$, но не ни е известно дали разликата между a и d е толкова голяма, колкото между b и c .

Ординалните скали намират широко приложение във всекидневния живот. Типичен пример в това отношение е определянето на температурните съотношения за определен период от време: студено — хладно — горещо — много горещо. Друг типичен пример за ординална скала са познатите на всички оценки за успеха и поведението на учащите се: 6, 5, 4, 3, 2.

Особености на ординалните скали:

— Броят на отделните степени на ординалната скала е произволен. За препоръчване е обаче той да се намира в границите $6 \leq k \leq 20$, което е свързано със статистическата обработка на ординално скалираните експериментални данни. Двата полюса на скалата отразяват в този случай противоположни тенденции, докато в средата се намира неутрална категория.

— Между количествената характеристика на определено явление, изразена чрез една ординална скала, и неговото качествено съдържание съществува строго определена зависимост. Например, ако оценим знанията на двама ученици с оценки 3 и 6, то в никой случай това не означава, че онзи ученик, който е получил оценка 6, има два пъти повече знания от този, който е получил оценка тройка.

— Ординално скалирани експериментални данни могат да се трансформират с помощта на подходящи методи в скали с по-голяма ценност (от статистически аспект), с което се създават възможности за прилагане на повече статистически методи.

— Образуването на ординални скали се препоръчва предимно в случаите, когато трябва да се изрази количествено вербална оценка от страна на изследваните лица — например при анкети. Това обаче не е абсолютно задължително. Ординална скала може да се получи върху основата на числови данни, например от броя на точките, които всеки ученик е получил в една контролна работа. На първо място в тази скала ще бъде ученикът, който е получил най-малък брой точки, а на последно — ученикът с най-голям брой точки. По този начин обаче част от получената по експериментален път информация се губи поради по-голямата обобщеност на отделните позиции (рангове) на ординалната скала.

— Макар и по-съвършено от номиналното, ординалното скалиране има редица недостатъци, които са пречка за прилагането на по-точни статистически методи. Основната от тези слабости се характеризира с това, че ние се ограничаваме само с категориите „повече“ и „по-малко“, но точното определяне на това колко „повече“ и колко „по-малко“ не се постига. Този недостатък се преодолява с интервалните скали.

2.3. Интервални скали

Както показва и наименованието, основен белег на тези скали е интервалът. Той е постоянен, тъй като разстоянието от клас до клас винаги е постоянно число. Тази скала дава информация не само дали обект А е по-голям или по-малък от обект В (ако това е при ординалната скала), но посочва и големината на тази разлика. Типичен пример за една интервална скала представлява човешкият ръст: ако един мъж е висок 180 см, то той е два пъти по-висок от едно 3-годишно дете, кое то е високо 90 см. Тук е налице нулева точка и единаквост на интерва-

лите, което пък от своя страна е едно от най-съществените условия за сравнение.

Получаването на интервални скали в хуманитарните науки е много трудно, а в някои случаи проблематично. В това ни убеждава един пример с температурната скала: известно е, че водата при 100°C и замръза при 0° (условие — 760 мм налягане!). От това обаче не следва, че съд с вода, която има температура 20°C , е два пъти по-топъл от друг съд, в който водата има само 10°C . Това е така, защото тази разлика по Фаренхайт дава следното съотношение: $10^{\circ}\text{C} = 50^{\circ}\text{F}$ и $20^{\circ}\text{C} = 68^{\circ}\text{F}$. Друг пример: Ако в едно психологическо изследване върху устойчивостта на вниманието у деца на предучилищна възраст е установено, че средно за една минута групата нареджа по две фигури, то от това не следва, че за шест минути децата ще наредят 12 фигури.

Независимо от трудността при създаването им, интервалните скали предлагат много предимства на експериментално работещия психолог, тъй като с тях се откриват възможности за приложение на почти всички статистически методи. Ето защо от дълго време насам се разработват специални методи и методики за получаване на такива скали от експерименталните данни. С оглед подпомагане на нашите научни работници ще представим някои от тях.

При образуване на интервални скали трябва да се решат два основни въпроса: колко широки трябва да бъдат класовете и как да се избере началото на първия клас.

При определяне ширината на класовете трябва да се има предвид, че колкото са по-широки класовете на желаната от нас интервална скала, толкова по-малък ще бъде техният брой. Ако пък се избере по-малък обхват, ще се получи по-голям брой класове, което намалява прегледността. И в двата случая съществува опасност да се различат някои особености на разпределението, които обаче могат да бъдат от съществено значение за изследвания проблем. Следователно за всяко психологическо изследване трябва да се намери оптималният брой на класовете и тяхната ширина.

Както вече се посочи, основен белег на всяка интервална скала е интервалът. Оттук за правилното интервално скалиране на данните от всяко конкретно изследване е от особено значение да се определи оптималната ширина (d) на този интервал, а след това и броят на класовете. Според Щорм (1968) интервалът d трябва да отговаря на следните условия:

- интервалът d трябва да бъде постоянна величина
- изборът на d зависи от броя на изследваните единици
- определянето на d може да стане по следната формула:

$$d = \frac{R}{k}, \text{ където}$$

k = брой на класовете, който се определя от равенството

$k = 5 \leq \log_2 n$ или $k \approx \sqrt{n}$ (n = брой на елементите, които се изследват)

R = разлика между най-високата и най-ниската наблюдавана стойност на променливата величина, която се изследва.

Пример. С две групи ученици е проведено изследване. Получените точки са показател за ефективността на двата методи на обучение. След

провеждането на изследването данните са наисети в табл. 1, от която определяме:

$$R = 19 - 2 = 17.$$

Тъй като n е известна величина ($n = n_1 + n_2$), определяме k :

$$k = \sqrt{27} \approx 5,2.$$

С тези две величини заместваме в дадената по-горе формула:

$$d = \frac{17}{5,2} = 3,2 \approx 3.$$

Таблица 1

Резултати от контролната работа
в двете групи

Ученик	Получени точки (максимален брой = 20)	
	експериментална група	контролна група
1	17	17
2	10	14
3	19	14
4	8	10
5	3	8
6	6	7
7	5	3
8	4	2
9	16	11
10	4	14
11	9	8
12	13	3
13	4	2
14	—	3
	$n_1 = 13$	$n_2 = 14$
	$x_1 = 9,07$	$x_2 = 8,28$

На основата на таблицата и на направените допълнителни изчисления можем да построим и необходимата ни интервална скала с $d = 3$.

Таблица 2

Интервална скала
от експерименталните данни

Класове к x_2	Експериментална група (частота f_1)	Контролна група (частота f_2)
0—2	0	2
3—5	5	3
6—8	2	3
9—11	2	2
12—14	1	3
15—17	2	1
18—20	1	0

Върху основата на тази скала можем най-напред да построим графика на разпределението, след което с помощта на специални методи вземаме решение дали то е нормално или не, а след това определяме и методите за проверка на хипотезите.

При определяне ширината на класовете може да се използва и следната формула на Sturges:

$$e = \frac{X_{\max} - X_{\min}}{1 + 3,322 \log_2 n}, \text{ където}$$

e — ширина на интервала, X_{\max} — най-голяма величина на наблюдавания признак, X_{\min} — най-малката величина на наблюдавания признак, n — брой на наблюдаваните случаи (5).

Пример. От едно наше изследване най-високият брой точки от заключителния тест беше 29, а най-ниският — 1. В изследването участват 4 паралелки, всяка от които има по 29 ученици. Каква трябва да бъде ширината на интервала, необходима за образуване на интервална скала от тези данни? Според горната формула при $n = 29$, получаваме за $e = 3,07$, което закръгляеме на $e = 3,00$ и по този начин образуваме интервалната скала.

Върху основата на тази таблица можем да построим графика на разпределението. Ако имаме основания да допуснем, че то е нормално, можем да използваме специални методи за проверка на това допускане. Накрая в зависимост от вида на разпределението — нормално или не — избираме и съответни методи — параметрични или непараметрични — за проверка на хипотезите.

Независимо от удобството и практическата приложимост на представените два метода не бива да се мисли, че с тях могат да се решат

Таблица 3

Интервална скала от експериментални данни при $e = 3,0$

Измерени величини (класове от точки) x_1	Честоти f				$\sum_{i=1}^n f_i$
	I група (f_1)	II група (f_2)	III група (f_3)	IV група (f_4)	
под 1	0	0	0	0	0
1—3	3	1	9	4	17
4—6	13	2	15	16	46
7—9	18	8	22	22	70
10—12	27	24	20	13	84
13—15	21	26	16	13	76
16—18	11	11	16	15	53
над 18	0	0	0	0	0
	93	72	98	83	346

всички въпроси относно образуването на интервални скали. Ето защо следните препоръчки могат да се окажат полезни при решаване на конкретни задачи:

а) общият брой на класовете в интервалната скала не бива да бъде голям. Препоръчва се този брой да бъде в границите между 6 и 20;

б) за препоръчване е ширината на класа в интервалната скала да бъде нечетно число, което е свързано с определени изчислителни предимства при следващата статистическа обработка на интервално скалираните данни;

в) ширината на класовете трябва така да се избере, щото средата на образуваната по този начин интервална скала да бъде най-много запълнена;

г) почти при всички случаи могат да се използват следните ширини на класовете: 1, 2, 3, 5, 7, 9.

При избора на първия клас трябва да имаме предвид, че всяко решение в това отношение е свързано с промяна в броя на обхванатите величини, а с това и възможни изменения и особености на разпределението.

На второ място трябва да се стремим да съблюдаваме точната граница на класовете, за да можем еднозначно да съотнесем всяка измерена величина към съответен клас. Например, ако имаме класовете 3—4, 5—6 и т. н., не е ясно към кой от двата класа трябва да отнесем измерената величина 4,5. Ето защо обозначаването на класовете трябва да стане така: 3,1—4,0, 4,1—5,0 и т. н. Това пък от своя страна до-

принася за по-адекватно отражение на обективната действителност чрез интервалните скали.

2. 4. Абсолютни скали

При тези скали измеримата величина не се определя само по качествената еднаквост на измерените белези (номинална скала) или по относителната разлика в големините (ординална скала), или по еднаквостта на интервалите (интервална скала), а по отношение на абсолютната нула точка на тази скала.

Известно е, че дължини се измерват с единица мярка метър, цифровите означения на която започват от нула. Нека допуснем, че сме измерили дълчината на три стрелки. Според избрания от нас мащаб дълчината на първата започва от нула и достига до 10, на втората — от нула до 20, а на третата — от нула до 40. Тъй като и в трите случая началото на нашия мащаб започва от нула, то можем да твърдим с основание, че втората стрелка е два пъти по-дълга от първата, а третата — два пъти по-дълга от втората.

Нека сега допуснем, че означаването на цифрите върху нашата линийка не започва от нула (началото на линийката), а от място, чиято отдалеченост от началото не е дадена. Това се вижда от следната рисунка:

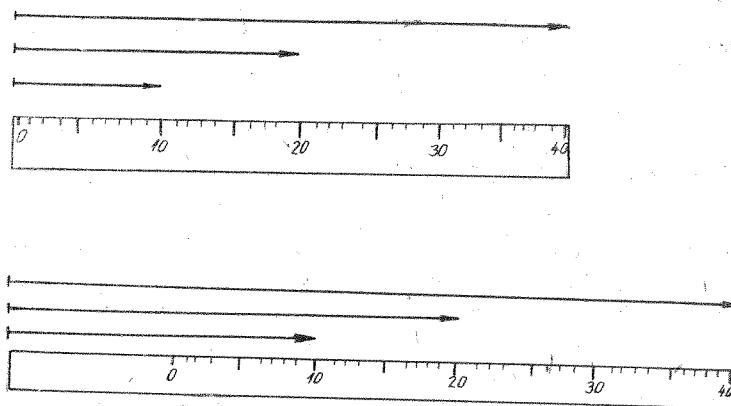

Рис. 1

И при този случай имаме за задача да измерим трите стрелки по отношение на тяхната дължина. Намираме, че според така конструираната линийка първата стрелка завършва при 10, втората — при 20 и третата — при 40 см. Върху основата на това измерване подреждаме трите линийки по дължина и намираме, че първата е най-къса, третата — най-дълга. Тук обаче не можем да твърдим, че втората стрелка е два пъти по-дълга от първата, а третата — два пъти по-дълга от втората, както това беше при първия случай.

От този елементарен пример се вижда, че инструментите или мащабите, с които измерваме, трябва да притежават „истинска“, абсолютна нула точка на съответната единица за измерване. Почти всички единици за измерване, познати ни от всекидневния живот, притежават това

качество. За температурната скала на Целзий това обаче не се отнася. Температурната нула не е нулевата стойност за топлина. По този повод Клаус пише: „Твърдението, че при 30°C е два пъти по-студено, отколкото при 15°C , е безмислица, тъй като тази температурна разлика — отнесена към абсолютната скала — представлява съотношение от 303 и 288 $^{\circ}$, (1962 г., с. 113).

Получаването на абсолютни скали в социалните науки е много трудно, дори невъзможно. Обяснява се с това, че хората не са в състояние да предадат своите субективни възприятия, оценки, усещания и др. във формата на интервални или абсолютни скали. Можем да твърдим, че даден човек ни е по симпатичен от някой друг, но ние не сме в състояние да определим дали разликата в чувството за симпатия между тези наши познати е също толкова голяма, колкото и между други двама.

МАТЕМАТИКО-СТАТИСТИЧЕСКА ОЦЕНКА НА СКАЛИРАНИТЕ ДАННИ

Скалирането е познавателен процес с важни теоретически и практически последствия. От това как са подредени (скалирани) експерименталните данни, зависи и приложението на строго определени математико-статистически методи при проверка на хипотезите. Следователно видът на скалирането определя методиката и техниката на оценката, тъй като всеки математико-статистически метод изисква експерименталните данни да бъдат представени в строго определена скала. Ако това основно условие не се спазва, то получената информация не е обективна. Видно е, че скалирането е ключът към научното приложение на методите за проверка и оценка на експериментално получените данни.

За улеснение на читателите, които провеждат и оценяват резултати от експериментални проучвания, ще представим две таблици, които съдържат видовете скали и приложимите статистически методи (табл. 4).

Тъй като в областта на психологията, социологията и други науки се работи предимно с качествени променливи или провеждане на изследвания, коефициентите на корелация намират широко приложение, което на свой ред зависи от вида на скалираните данни. Ето защо горната таблица (главно последната колона) може да се представи по начин, от който се вижда зависимостта на коефициентите на корелация от вида на скалираните променливи X и Y (табл. 5).

След като разполага с тези две таблици, всеки изследовател може лесно да определи кой статистически метод ще приложи при анализ на получените от него експериментални данни:

Номиналната скала предполага броене, но не и изчисления: например ние преброяваме колко изследвани лица се отговорили с „да“ на определен въпрос, колко са решили задачата и др. подобни. Това, както е известно, са абсолютните честоти, които могат по-нататък да се релативират или да се намери тяхната медиана. Изчисляването на други статистически показатели не е допустимо.

Одинарната скала допуска подреждане по големина, при което всеки обект или изследвано лице има поредно място. Както се вижда от табл. 4 и 5, тази скала позволява приложението на повече методи.

Интервалните скали обогатяват значително статистическия инвентар на изследователя, тъй като с изчисляването на средната аритметична и разсейването се създават възможности за приложението както на параметричните, така и на непараметричните методи на статистиката.

Таблица 4

Видове скали и приложими статистически методи (по Гутхар, 1971 г., с. 28/29)

		Приложими статистически методи	
Вид на скалата	Предпоставки	изчисляват се следните характеристики:	приложими са следните статистически методи
Номинална скала (качествена класификация)	определение на еднаквостта, resp. нееднаквостта, напр. $x_a = x_b ; x_a \neq x$	частота (абсолютна и относителна) мода	четириполеви кофициенти (фи-кофициент, косинус фи-формула, тетрафоричен кофициент, кофициент на контингенция)
Ординална скала	освен това: определение на последователност (по-голям, по-малък) $x_a < x_b < x_c$	освен това: кумулативни честоти (K, K_{ρ_0}) рангови величини R процентни рангови величини P ментали, квартилни медиана M персентили	освен това: тест на Ман/Уитни тест на Уилкоксон — тест на Колмогоров — Смирнов рангов дисперсионен анализ
Интервална скала	освен това: наличие на равни интервали: $x_b - x_a = x_c - x_b$ определение на (относителна) нулева точка	освен това: средна аритметична \bar{x} , стандартно отклонение (s) , resp. дисперсия (s^2) експес (e)	освен това: параметрични методи, главно t — тест на Студент, F — тест (дисперсионен анализ на Фишер)
Абсолютна скала	определение на еднаквия пропорционалитет	средна геометрична, кофициент на пропорционалност (вариация)	приложими са всички статистически методи

Таблица 5

Зависимост на коефициентите на корелация от вида на скалата
(по Клаус Ебнер, 1970, с. 95)

Скалирана променлива X			
	интервално	ординално	номинално
Интервално	коefficient на корелация при количествени белези r		
Ординално		коefficient на корелация при качествени белези R	
Номинално	коefficient на бизернална корелация r_{bis} коefficient на точково-бизернална корелация r_{pbis}		коefficient на корелация Φ тетрахоричен коefficient на корелация t_{tet} коefficient на асоциация Q коefficient на контингенция C

Абсолютната скала допуска приложението на абсолютно всички статистически методи. Поради обстоятелството, че нейното получаване в хуманитарните науки е много трудно, то случайте на използването на абсолютни скали в тези науки са много ограничени.

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Ние разглеждаме проблемите на скалирането в експерименталните изследвания. Необходимо е всеки изследовател да знае възможностите на всяка скала, които определят на свой ред приложението на строго определени статистически методи. Ако тази зависимост не се спазва, то статистическият анализ на получените експериментални данни ще има псевдонаучен характер, тъй като процесът на отражението на обективната действителност чрез скалите е нарушен. Това от своя страна води до ненаучни изводи, които се прикриват зад маската на математико-статистическия анализ на данните. Такъв дилетантизъм не е допустим. Ето защо всеки изследовател трябва да знае възможностите и границите на видовете скали, за да може на тази основа да определи научно и метода, по който той ще анализира собствения експериментален материал.

ЛИТЕРАТУРА

1. Георгиев Г. — Бижков — Методи за педагогически и психолого-педагогически изследвания. С., НИИО „Т. Самодумов“, 1972 г. 2. Г. Клаус (Х. Ебнер) — Основи на статистиката за психологи, педагоги и социолози. С., Изд. „Наука и изкуство“, 1970 г. 3. G. Clauß — Zur Methodik von Schätzskalen in der empirischen Forschung. In: Probleme und Ergebnisse der Psychologie, Berlin, N. 26, 1968, S. 7 — 53. 4. W. Guttjahr — Die Messung psychischer Eigenschaften. Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften 1971. 5. Цит. по Сепетлиев, Паскалев — Медицинска статистика. С., Медицина и физкултура, 1968, с. 72.

СТАТУС НА НЕПЪЛНОЛЕТНИТЕ ПРАВОНАРУШИТЕЛИ В СИСТЕМАТА НА МЕЖДУЛИЧНОСТНИТЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ВЪВ ВЪЗПИТАТЕЛНИЯ КОЛЕКТИВ

СВ. СТАМЕНОВ

Изучаването на статуса на непълнолетните правонарушители във възпитателния колектив чрез анализиране на социално-психологическата структура на отношенията и взаимоотношенията, на психологическия климат и влиянието в процеса на общуването е мощен фактор за възпитание и ресоциализация.

Недостатъците в социалното развитие и асоциалното формиране на нравствено-психически облик на непълнолетните правонарушители са преди всичко резултат на сериозни нарушения в системата на междуличностните взаимоотношения и неудовлетвореността на основната социална потребност от общуване.

Общуването е най-важното условие за филогенетичното и онтогенетичното формиране на человека и човечеството. Именио в процеса на общуването се проявяват и развиват човешките същностни сили, развиват се специфичните за человека висши форми на психична дейност — съзнанието, мисленето и речта. Ето защо Маркс определя същността на человека като съвкупност на всички обществени отношения, а Енгелс посочва решаващата роля на труда и общуването за превръщането на маймуна в човек. Е. С. Кузмин отбелязва, че: „Всичките социално-психологически черти всеки от нас придобива само чрез своя личен опит от общуването, чрез непосредствения контакт в микросредата (семейство, училище, улица, производство), с книгите и вещите“ (8, с. 13). Б. Д. Паригин отбелязва, че: „Значението на общуването в социалната психология е свързано не само с това, че то се е явило най-важно условие за формирането на человека. Оттогава общуването е станало най-необходимото условие за социализацията и формирането на всеки човек, на неговото съществуване и неговата органическа потребност“ (9, с. 207). С право А. В. Веденов отбелязва, че: „Потребността от общуване се развива в продължение на целия живот на человека, високите нравствени качества на личността са по най-тесен начин свързани с високия уровень на развитие на тази потребност (разр. моя—С. С.)“ (3). Според Т. В. Драгунова отношенията и взаимоотношенията в колектива се „обособяват като съвършено специфична дейност на подрастващия, която може да бъде наречена дейност на общуване“ (11, с. 317).

Взаимоотношенията в колектива, изразявачи се преди всичко в предпочтанията и непредпочитанията, носят яркия белег на емоционалната обагреност. Според Я. Л. Коломински „От всички системи на взаимоотношенията, системата на личните взаимоотношения е най-много емоционално наситена“ (5, с. 111). Но наред с ярката емоционалност, личните взаимоотношения са обогатени, както с основание пише М. Андреев, „по решителен и дълбокоспецифичен начин от доводите на разума“ (2, с. 101).

Л. Н. Десев установява, че от характера на междуличностните взаимоотношения и положението (статуса) на личността в колектива зависи до голяма степен жизненият тонус на личността и „формирането на такива качества на личността, като колективизъм или индивидуализъм, егоизъм, активност или пасивност и равнодушие, увереност или неувереност... и др.“ (4, с. 137).

А. В. Ярмоленко посочва две основни човешки потребности — социална (потребност от общуване с хората) и интелектуална (потребност от познание). За непълнолетните е характерна прогресиращата динамика на тези водещи потребности в синтеза на структурата на хармоничната личност. Дисхармонията в тази структура възниква при наблюдаващите се отклонения от удовлетворяването на социалната потребност (10, с. 46—47).

М. А. Алемаскин установява, че неблагополучното положение в класния колектив е причина за много правонарушения на непълнолетните. 92,2% от изучените от него непълнолетни се намирали в положение на психологическа изолация в колектива, 82% нямат никакво обществено воръчение, 80% не са включени в кръжочна работа, 78% от правонарушителите не проявяват интереси в класния колектив. Те са принудени да „... удовлетворяват потребността от самоутвърждение в друга форма, стремят се да заемат определена позиция в колектива по пътя на завоюване на лъжлив авторитет, понякога утвърждават своята личност по пътя на хулиганството“ (1, с. 422—423). По такъв начин М. А. Алемаскин стига до извода, че психологическата изолация и неблагоприятното положение в колектива са основна причина за противообществените прояви на непълнолетните.

Предмет на настоящото изследване е изучаването на положението на непълнолетните правонарушители в колектива с помощта на социометричния метод. От непосредствен практически опит и литературни данни изградихме хипотезата, че статусът на непълнолетните правонарушители ще бъде неблагоприятен, а социалната потребност от общуване — неудовлетворена в условията на възпитателния колектив.

Социометричното изследване извършихме единократно в един VIII клас, където се учат четирима непълнолетни, застряни в морално и криминално отношение, водени на отчет и възпитателен контрол в Детска педагогическа стая.

За изучаване на структурата на взаимоотношенията на учениците в класа избрахме три критерия: 1. С кого от съучениците си в класа искаш да седиш на един чин?, 2. С кого от другарите си в класа искаш да изпълниш трудова задача?, 3. С кого от другарите си в класа предпочиташ да прекарваш свободното си време? Броят на изборите по вски критерий бе ограничен на три.

Получените резултати от направения социометричен разрез на междуличностните взаимоотношения в класа са отразени на матрицата на отношението (приложение 1). При оформяне на матрицата използвахме традиционната формализация (2, с. 60, 4, с. 122).

Матрицата е квадратна система с n редове и n колони. В колоните се отбелязват направените (получените) избори, а в редовете — изборите, направени от отделните ученици. Инициалите във втората колонка и във втората редица горе означават имената на учениците в класа и носят

един и същ пореден номер. Цифрите в каретата означават направените от учениците избори. Поредното място в карето показва за кой критерий е направеният избор, а количеството, което означава всяка една от трите цифри в карето, сочи кой пореден номер е избраният само за един критерий. Например цифрите 101 в едно каре означават, че на първия критерий даденото лице е избрано като първи пореден номер (първо желание), нулата — че лицето не е избрано по втори критерий, а последната единица — че лицето е избрано по трети критерий като първи пореден номер (първо желание). Заградените с кръгчета числа в каретата означават взаимни избори. Изборите в кръгче, но несъединени с линия, са частично реципрочни; изборите в кръгче, съединени с линия, са напълно реципрочни, а незакръглените числа означават, че изборите са едностранини, те не срещат взаимност. Като се съберат всички направени избори вертикално в една колона се установява общият брой на получените избори за всеки критерий поотделно. Те се записват в графата долу „Общ брой върху всеки критерий“. Като се съберат изборите за всички критерии се намира общият брой на получените за „всички критерии избори“, които се записват в графата долу „Общ брой избори“. Този общ брой получени избори определя статуса (популярността) на всеки член на колектива. „Статусът е позицията, която заема индивидът в социалната група и обществото като цяло... Социалният статус определя позицията на индивида, изразена чрез системата на неговите общи социални връзки, а личният статус е позицията, изразена чрез системата на междуличностните връзки (разр. моя — С. С.) (12, с. 445).

В ясно на матрицата се отбелязва броят на направените от всеки член на колектива избори, а също и броят на избраните от него чрез хоризонтално събиране.

Непълнолетните правонарушители, чийто статус в класния колектив е предмет на нашето изследване, заемат първите четири места във вертикалната колонка с инициалите В. Л., О. Д., С. В. и И. И.

При анализа на положението на непълнолетните правонарушители ще имаме предвид освен броя на получените и направените избори, но и интензивността на направените и получените избори. Очевидно един първи пореден избор не може да бъде равен по сила на интензивността на един трети избор. Търде важен е аналитичният поглед върху интензивността на приятелските предпочитания в колектива за определяне на реалните приятелски чувства и тенденциите на междуличностните връзки.

Особено нагледно изпъква положението на непълнолетните правонарушители в индивидуалните схеми на взаимоотношенията им в колектива. Те дават ясна картина на позицията на изследваните лица в колектива, статуса им, положението на избралите ги, броя на реципрочните избори, както и за средния статус на всички, които непълнолетният предпочтита. Всичко това е от значение за организирането и осъществяването на процеса на възпитание и ресоциализация.

Личният статус на непълнолетните правонарушители, който се определя от общия брой на получените избори, за по-голяма точност ще представяме с изчисляване на индекса на статуса по следната формула (б, с. 86)

$$St = \frac{\Sigma R}{N-1}$$

където: St — индекс на статуса
 ΣR — сума на получените избори
 N — брой на членовете на колектива.

При изследване положението на непълнолетните правонарушители в колектива значение има и установяването на степента на тяхната социална експанзивност, т. е. стремежа за спечелване на добри позиции в колектива, изразен чрез повече избори. Индекса на експанзивността изчислихме по формулата (4, с. 129)

$$Et = \frac{H}{N-1}$$

където: Et — индекс на социалната експанзивност
 H — брой на изборите, направени от едно лице
 N — брой на членовете на колектива.

Получени бяха следните стойности на индексите на статуса и експанзивността (табл. 1).

Таблица 1
Стойности на индексите St и Et

№ по ред	Инициали	St	Et
1.	В. Л.	0,09	0,26
2.	О. Д.	0,00	0,06
3.	С. В.	0,09	0,19
4.	Й. И.	0,12	0,19
5.	Т. Р.	0,13	0,19
6.	К. К.	0,09	0,26
7.	Б. Г.	0,48	0,26
8.	С. Д.	0,35	0,26
9.	С. И.	0,13	0,19
10.	В. А.	0,29	0,19
11.	Г. И.	0,39	0,19
12.	Н. Б.	0,39	0,26
13.	О. П.	0,32	0,23
14.	Б. И.	0,13	0,19
15.	Б. П.	0,16	0,16

В колектива се оформят две основни групи по насочеността на предпочтанията — на момчетата и на момичетата. Между момчетата и момичетата не бе констатирано нито едно предпочтение. Това ни дава възможност с оглед на поставената цел да анализираме интересуващите ни междуличностни отношения в групата на момчетата.

В групата на момчетата се оформя една по-голяма подгрупа, състояща се от Т. Р., Б. Г., С. Д., Г. И., Н. В. и В. Я. Това е сравнително добре сплотена група с два реципрочни избора и 23 частично реципрочни. Най-големият брой избори в групата на момчетата са концентрирани в нея. По първи критерий най-много избори имат Б. Г., Г. И и Н. В. — по 5; по втори критерий — Б. Г., Н. В., С. Д. — по 4; Г. И. — 5 избора; по трети критерий — Б. Г. — 6 и С. Д. — 4 избора. Личният

статус на тези ученици е висок. Влиянието на тази подгрупа в живота на класния колектив е значително.

Експерименталните данни за положението (статуса, популярността) на непълнолетните правонарушители са следните:

В. Л. получи един първи избор по първи критерий от С. И., чиято позиция в колектива не е особено благоприятна (С. И. има статус 4). По втори критерий В. Л. не е избран от нито един съученик, а по трети

Индивидуална схема на В. Л.

Таблица 2

Избран от	Статус на избраните го	Подробно за критериите	Статус на В. Л.	Избрани от него	Статус на избраните от него	Подробно за критериите
Б. Г. С. И.	15 4	003 101	3	С. В. И. И. Б. Г. С. Д. С. И. О. П.	3 2 15 11 4 10	001 002 300 220 110 030
2	9.5	102		6	7.5	332

критерий има два избора — един трети избор (най-слабата интензивност на междуличностна връзка, определено застрашена от прекъсване) от Б. Г., ученик с висок статус в колектива (статус 15) и един първи избор от С. И.

Индивидуалната схема на В. Л. има следния вид — табл. 2.

От индивидуалната схема на В. Л. става ясно, че той е избран от двама съученици в класа (единият избор със слаба интензивност), а самият той е изbral 6 лица, трима от които имат много добър статус в колектива. Интензивността на изборите към част от тях обаче е слаба — два избора са трети. Това говори за неувереност в осъществяването на връзката, което се потвърди в експеримента — В. Л. има четири едностранини избора.

О. Д. не получава нито един избор по нито един критерий. Неговата психологическа изолация в колектива е пълна. Той е напълно изолиран, дори в някаква степен отхвърлен.

Индивидуалната схема на О. Д. е следната — табл. 3.

Таблица 3

Избран от	Статус на избраните го	Подробно за критериите	Статус на О. Д.	Избрани от него	Статус на избраните от него	Подробно за критериите
—	—	—	0	Б. Г. Б. П.	15 5	010 020
—	—	—		2	10	020

О. Д. е напълно изолиран в класния колектив. Той прави два избора, но не среща взаимност. Неговото положение в системата на междуличностните отношения в колектива е най-тежко. Психологически изолиран в колектива, О. Д. се ориентира към асоциална група, в която търси самоутвърждение.

С. Б. получава три избора — един първи по трети критерий от В. Л. (един от изследваните правонарушители), един първи избор по първи критерий от О. П. (с добър статус — 10) и един трети избор по трети критерий пак от О. П.

Индивидуалната схема на взаимоотношенията на С. Б. има следния вид табл. 4.

Индивидуална схема на С. Б.

Таблица 4

Избран от	Статус на избраните го	Подробно за критериите	Статус на С. Б.	Избрани от него	Статус на избраните от него	Подробно за критериите
В. П. О. П.	3 10	001 103	3	Б. Г. С. Д. О. П. Б. И.	15 11 10 4	002 001 113 002
2	6,5	103		4	10	123

С. Б. е избран от двама съученици, от които единият е правонарушител, а другият О. П. — с добро положение в колектива. Изборът му на О. П. е частично реципрочен. При останалите три избора С. Б. не среща взаимност.

Й. И. получи два избора — един втори по трети критерий от В. Л. (изследван правонарушител) и един трети избор по първи критерий от К. К.

Индивидуалната схема на Й. И. има следния вид — табл. 5.

Таблица 5

Индивидуална схема на Й. И.

Избран от	Статус на избраните го	Подробно за критериите	Статус на Й. И.	Избрани от него	Статус на избраните от него	Подробно за критериите
В. Л. К. К.	3 3	002 300	2	К. К. В. Я. Г. И.	3 8 12	111 1220 020
2	3	101		3	117	231

Й. И. има един частично реципрочен избор с К. К., който има неблагоприятно положение в колектива (статус 3). Останалите му два избора, насочени към съученици с добър статус, не срещат взаимност.

Всички изследвани непълнолетни правонарушители имат нисък статус в колектива: В. Л. — 3, О. Д. — 0, С. В. — 3 и Й. И. — 2. Това определя и ниските индекси на популярността на непълнолетните правонарушители в класния колектив и показатели за частична изолация на В. Л., С. В. и Й. И. с индекс на статус съответно 0,0967, 0,0967 и 0,0645. Изолацията на О. Д. в колектива е пълна ($St=0,0000$). Гизела Форверг нарича лицата с нисък статус „изолирани особияци“ поради психологическата бариера, издигната между тях и останалите членове на колектива.

Прави впечатление, че социалната експанзивност на трима от изследваните е добра. В. Л. е направил 8 избора в колектива ($Et=0,2589$); С. В. и Й. И. по 6 ($Et=0,1936$), което говори за изразено желание от тяхна страна за утвърждаване в колектива чрез спечелване на нови приятелски връзки. Ниска степен на социална експанзивност показва О. Д., който прави 2 избора ($Et=0,0645$), без да получи взаимност. Осъзнаването на изолираността в колектива води до тежко психическо състояние на неудовлетвореност, предизвиква чувство на самота и малоценност.

Заслужава внимание и фактът, че изследваните непълнолетни не показват предпочитания един към друг. Изключение прави В. Л., който избира по трети критерий С. В. и Й. И., но не среща взаимност. Проучването на техните профилактични дела в ДПС показва, че те са ориентирани към стихийни, неконтролирани групи от училищата, където имат по-добри възможности за самоутвърждаване чрез извършване на противобществени прояви.

Получените резултати могат да се представят и чрез една друга форма на описание и анализиране на социално-психологичните отношения и структури — социограмата.

С помощта на социограмите (формализираните графически представления) се представят геометрически структурите на изследваните групи. Информацията, която социограмите дават, отстъпва по обем и прецизност на информацията, която се получава от матричното представяне и обработка на взаимоотношенията между индивидите в групата, но те представлят по-добри възможности за нагледно-образно отразяване на данните. В практиката на социометричните изследвания са създадени много типове социограми за геометрично-пространствено изобразяване на резултатите. Поради липса на място тук ще представим в една социограма получените от изследването резултати.

На рис. 2 статусът на непълнолетните правонарушители е изображен в т. н. социограма — тип „мишена“ или социографическа карта.

В социограмата ясно се очертава структурата на групата в зависимост от броя на получените избори. В средата на социограмата (центъра на концентричните кръгове) получават своя социометричен статус специалите най-голям брой избори (гласове).

Това са избраниците (звездите) на колектива. В следващия концентричен кръг заемат места приетите (желаните) членове на колектива. В двата последни периферни кръга заемат места пренебрегнатите и изолирани членове на групата. Тук получават социометричния си статус из-

следваните непълнолетни правонарушители. Очевидно е тяхното неблагоприятно положение в системата на междуличностните взаимоотношения в колектива.

Неблагоприятното положение на непълнолетните правонарушители в класния колектив се обуславя от редица психологически фактори. По наши данни за изследваните непълнолетни правонарушители те се свеждат до отрицателните въздействия на непосредствената (интимната) среда.

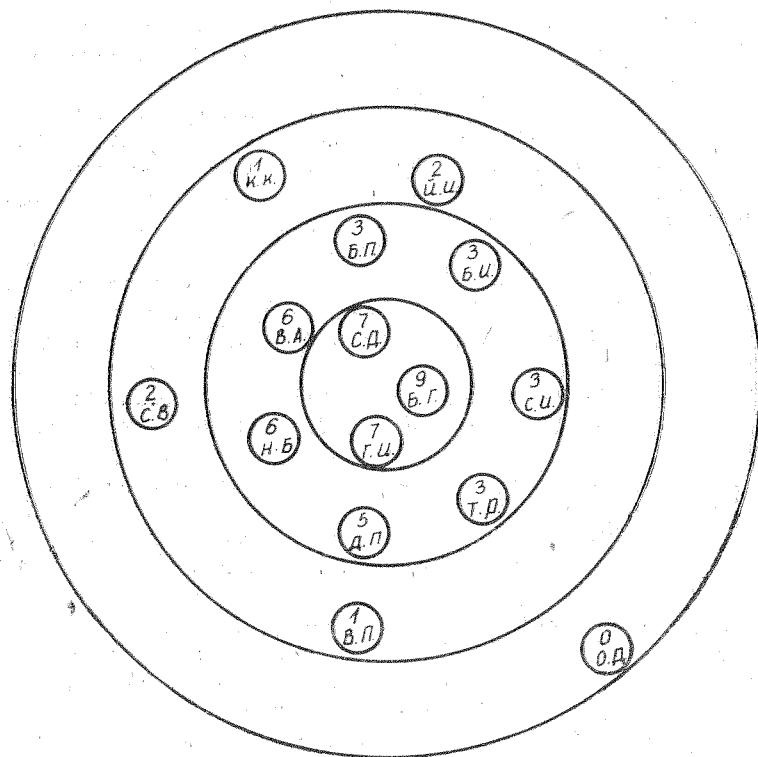

Рис. Социограма на структурата на взаимоотношенията

неблагоприятните условия на живот в семейството, изразявачи се в психологията разделеност и конфликтите между родителите, преждевременно овладяване на несъответстващи на възрастта отрицателни навици за употреба на алкохол, тютюнопушене, картоиграене и др., формиране на редица отрицателни качества на личността, отрицателно отношение към училищните задължения, педагогическа занемареност. Тези отрицателни психологически фактори способствуват за установяването на неблагоприятно положение на непълнолетните правонарушители в системата на междуличностните отношения във възпитателния колектив.

Неблагоприятното положение в колектива и осъзнаването на състоянието на психологическа изолация в междуличностните отношения с

причина за все по-нарастващата социална неадаптираност на непълнолетните правонарушители. За да задоволят жизнено важната потребност от общуване и самоутвърждаване, те се присъединяват към неконтролирани групи с асоциална насоченост, където овладяват елементите на престъпното съзнание, формите и техниката за извършване на престъпления, образуват и укрепват у себе си асоциална нагласа на поведение. Това ни дава основание да твърдим, че една от основните причини за противобществените прояви на непълнолетните е неблагоприятното им положение във възпитателния колектив.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алемаскин М. А.—Положение подростка-правонарушителя в коллективе класса. Третий всесоюзный съезд общества психологов СССР, т. II, М., 1968.
2. Андреев М.—Възпитателните отношения в колектива, Изд. „Народна просвета“, С., 1969.
3. Веденов А. В. — Потребность в общении. Советская педагогика, 1967, № 9.
4. Десев Л. Н. — Психология на отношенията в класа, Изд. „Народна просвета“, С., 1969.
5. Коломинский Я. Л. — Психология личных взаимоотношений в детском коллективе, Изд. „Народная просвета“, Минск, 1969.
6. Коломинский Я. Л. — Осознание человеком личных взаимоотношений с другими членами группы, „Вопросы психологии“, 1967, № 3.
7. Коломинский Я. Л. — Изучение взаимоотношений школьников социометрическими методами, „Вопросы психологии“, 1962, № 6.
8. Кузьмин Е. С. — Основы социальной психологии, Л., 1967.
9. Парыгин Б. Д. — Основы социально-психологический теории, Изд. „Мысль“, М., 1971.
10. Ярмоленко А. В. — Диссоциация структуры личности несовершеннолетних правонарушителей. Четвертый всесоюзный съезд общества психологов СССР (Проблемы судебной психологии), М., 1971.
11. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков, под ред. Д. Б. Эльконина и Т. В. Драгунова, Изд. „Пропаганда“, М., 1967.
12. Социология в СССР, т. II, М., 1965.

СЪДЪРЖАНИЕ НА СЮЖЕТНАТА ИГРА У ДЕЦА ПРЕЗ РАННА ВЪЗРАСТ

Ю. МИТЕВА — Институт по педиатрия при ЦОМД към МА

Играта е една от основните дейности, оказваща голямо влияние върху формирането на детската личност, и основно средство за организиране живота на децата и осъществяване целите на възпитанието и обучението. Относително най-задълбочено тя е изследвана в предучилищна възраст. Поради по-късното разработване на проблемите на ранното детство, игровата дейност не е достатъчно изучена през първите три години. Изследователите на ранната възраст — Н. М. Щелованов (13), Н. М. Аксарина (2, 3), С. М. Кривина (2), Г. Н. Лямина (2), Н. Ф. Ладигина (2), В. С. Манова—Томова (7, 8) разглеждат играта във връзка с цялостната система на възпитание.

През последните години в НИИП бяха направени редица изследвания върху играта у децата в кърмаческа възраст от Р. Драгошинова (5) и в ранна детска възраст от Ю. Митева (9,10). В предишни изследвания установихме, че специфично-манипулативната дейност (СМ) е основа, върху която се развива изобразителната игра (ИИ), че по-голяма част от основните СМ-действия се превръщат в ИИ-действия (10).

Тези резултати ни дадоха основание да предположим, че същата взаимна връзка съществува между съдържанието на изследваните по-нисши форми и сюжетната игра.

Настоящата работа е продължение на изследванията в тази насока. В нея си поставихме задача да проучим:

1. Измененията, които настъпват в съдържанието на сюжетната игра, през ранната детска възраст.
2. Връзката между съдържанието на специалната манипулативна дейност, изобразителната и сюжетната игра.
3. Влиянието на различните условия на възпитание (семейство, дневни и седмични ясли) върху съдържанието на сюжетната игра.

МЕТОДИКА И ПОСТАНОВКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Използван е методът на системно и организирано наблюдение със специална хронометражна регистрация. Наблюденията провеждахме в обстановка, в която децата играят ежедневно. В семейството и в яслите на децата се предоставяха свободен достъп и избор на едни и същи основни видове играчки. По време на изследванията децата се оставяха да играят самостоятелно, без специално ръководство от страна на възрастните.

Изследвани са 135 деца от една до тригодишна възраст. От тях 71 са момчета и 64 момичета. Децата са разпределени в три групи, съобразно различните условия на отглеждане и възпитание:

- I група—48 деца, възпитавани в семейство
- II група—44 деца, възпитавани в дневни ясли
- III група—43 деца, възпитавани в седмични ясли.

Изследвани са само здрави деца с отговарящо за възрастта им физическо и психическо развитие.

С децата от семейството не се провеждаха специални занимания или целенасочено обучение. С децата от дневните и седмичните ясли се прилагаха организирани занимания и системно ръководство на игровата дейност съобразно задължителната програма за тези заведения.

РЕЗУЛТАТИ

Резултатите показват, че и в 3-те групи (домашна, дневна, седмична) децата използват едни и същи сюжети, които могат да бъдат групирани в 12 основни вида. И в трите групи броят на сюжетите се увеличава с увеличаването на възрастта. Видовете сюжети, които използват децата, отглеждани в семейството, са по-разнообразни. От посочените 12 вида 10 се прилагат най-системно от децата в семейството, а само 5 от децата в яслите.

От данните се вижда, че в сюжетната игра на трите групи преобладават четири вида сюжети, в зависимост от условията на възпитание.

Децата от семейството и от дневните ясли най-често използват сюжетите: I (хранене, готовене) II (къпане), III (лекуване) и IV (спане).

В седмичната група най-често са прилагани сюжетите: I (хранене, готовене), III (лекуване), IV (спане), V (разхождане).

Посочените видове са най-постоянни, появяват се при възникването на СИ и запазват своето доминиращо значение до края на 3-та година.

На рис. 1 са представени средните стойности на повторенията и най-често срещащите се сюжети в трите групи.

Ако проследим развитието на посочените видове, става очевидно следното: от 1 г. 9 м. до 2 г. 6 м. в сюжетната игра на децата, отглеждани в семейството, преобладава сюжет II (къпане). Вторият по значение сюжет в домашната група е I (хранене, готовене). През 2-то полугодие на 3-та година този сюжет придобива първостепенно значение и дава характерния облик на играта на децата от семейството. Останалите два вида—III (лекуване) и IV (спане), заемат по-малко място в играта на детето, в сравнение с първите.

В дневната група същите четири сюжета заемат преобладаващо място в играта на децата. Най-рано по време се появява сюжет IV (спане), а след него сюжет II (къпане). През 3-та година сюжет I (хранене, готовене) увеличава средните стойности и след 2 г. 6 м. добива най-голямо значение в сюжетната игра. Втори по значение сю-

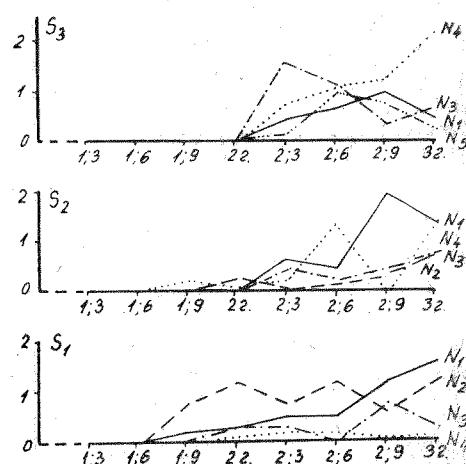

Рис. 1. Средни стойности на повторенията на най-често срещащите се сюжети в трите групи: № 1 — хранене, готовене, № 2 — къпане, № 3 — лекуване, № 4 — спане, № 5 — разхождане
S₁ — семейство, S₂ — дневна група, S₃ — седмична група (обозначенето се отнася за всички рисунки)

143

жет в дневната група е IV (спане), който достига максимума на своето повторение на 2 г. 6 м.

При децата от седмични ясли през първото полугодие на 3-та година най-голямо място заема сюжет III (лекуване), а през второто полуго-

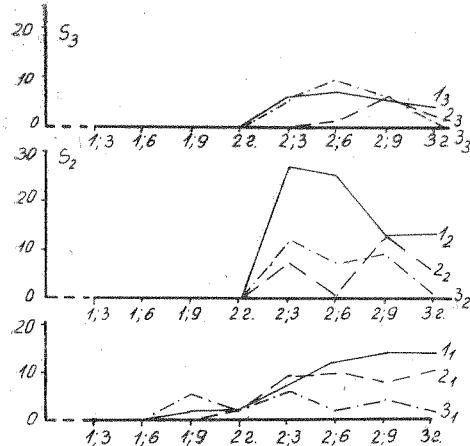

Рис. 2. Относителен дял (в %) на повторенията на действията, групирани около сюжет I (хранене, готовене). 1₁, 1₂, 1₃ — действия, свързани с подготовката; 2₁, 2₂, 2₃ — действия, свързани с готовенето; 3₁, 3₂, 3₃ — действия, свързани с храненето

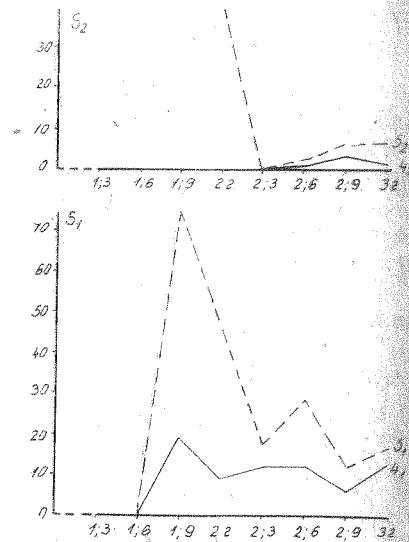

Рис. 3. Относителен дял (в %) на повторенията на действията, групирани около сюжет II (къпане). 4₁, 4₂ — действия, свързани с подготовката
5₁, 5₂ — действия, свързани с къпането

дие — сюжет IV (спане). Сюжет I (хранене, готовене) увеличава постепенно средните си стойности и през последното тримесечие заема второ място след сюжет IV (спане). В тази група сюжет V (разхождане), вместо сюжет II (къпане) заема значително място в сюжетната игра, особено през 2-то полугодие на 3-та година.

Всички констатирани игрови действия бяха групирани в 25 вида.

От данните се вижда, че през 2-та година, при първоначалната поява на сюжетната игра в семейството и в дневните ясли, игровите действия са малко на брой и са свързани предимно със самото къпане, хранене, приспиване.

През 3-та година сюжетните действия стават по-разнообразни, особено в семейството. От 16 вида на 2 г. 3 м. те достигат до 20 вида на 3 години. В края на 3-та година децата от дневните ясли използват 19 вида, а в седмичните — 16. През първата половина на 3-та година преобладават действия, свързани със самото къпане, спане, хранене, с направата на постройки, с чистене, с пране, с направа на прическа, но

се увеличават и действията във връзка с подготовката им. През втората половина на 3-та година започват да преобладават действия, свързани с подготовката на храненето, готвенето, спането и пр. На рис. 2, 3, 4, 5 е представен относителният дял (в проценти) на видовете действия, групирани около сюжетите, които най-често се срещат в 3-те групи.

От рис. 2 се вижда, че при децата от семейството най-напред се появяват действия, свързани със самото хранене, после с подготовката му и най-късно — с готвенето. До края на 3-та година и в 3-те групи действията, свързани с подготовката, се увеличават и заемат преобладаващо място, следвани от действията, свързани с готвенето.

На фиг. 3 се вижда, че при сюжет II (къпане) се спазва преобладаващото зна-

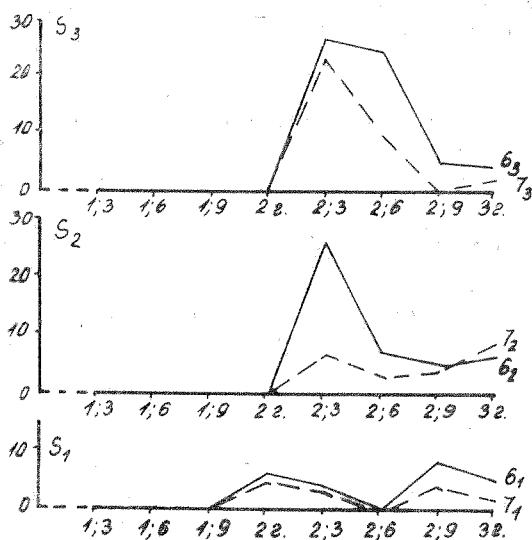

Рис. 4. Относителен дял (в %) на повторенията на действията, групирани около сюжет III (лекуване)
6₁, 6₂, 6₃ — действия, свързани с лекарски преглед,
7₁, 7₂, 7₃ — действия, свързани с лекуване

чение на действията, свързани със самото къпане до края на 3-та година. От данните на сюжет III (лекуване), изложени на рис. 4, е видно, че действията във връзка с лекарския преглед преобладават в сравнение със свързаните с лечението. Тази зависимост се наблюдава от началото до края на 3-та година, независимо от групата.

Ако разгледаме развитието на сюжет IV (спане), представено на рис. 5, ще видим, че и в 3-те групи до 2 г. 3 м. преобладават действията, свързани със самото

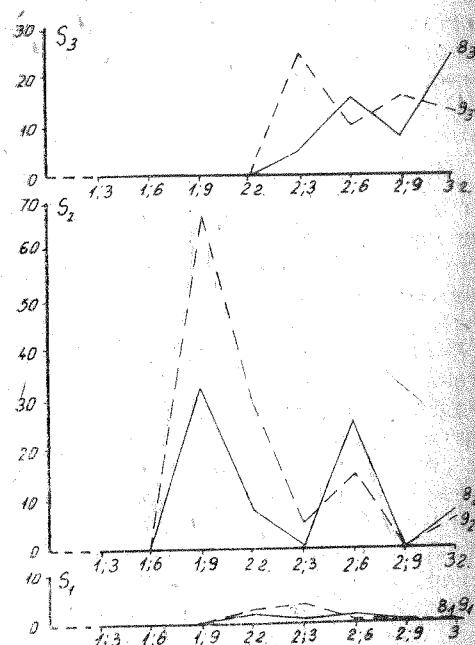

Рис. 5. Относителен дял (в %) на повторенията на действията, групирани около сюжет IV (спане)

8₁, 8₂, 8₃ — действия, свързани с подготовката;
9₁, 9₂, 9₃ — действия, свързани със спането

спане, а след тази възраст — действията около подготовката се изравняват и дори надминават първите.

Игровите действия бяха анализирани и според честотата на тяхното появяване. От констатираните 115 вида, в сюжетната игра най-често се срещат около 20 вида.

От данните се вижда, че основните действия, от които се състои сюжет I (хранене, готовене), са: готови, храни с лъжичка, сипва ядене, поставя бебе да седне, сюжет II (къпане) сапунисва, облива, бърше с жърпа, трябва с четка, съблиchanе, обличане, сюжет III (лекуване) прислушва, прави инжекция, мери температура, облича-съблича, поставя в легло, а сюжет IV (спане): облича-съблича, поставя в легло, завива, люлее (приспива).

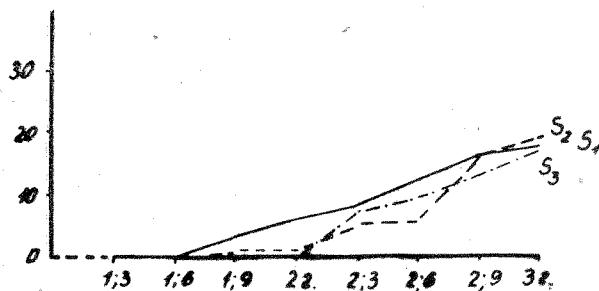

Рис. 6. Средни стойности на броя на видовете действия в сюжетната игра в трите групи

броят на действията се увеличава с възрастта и в 3-те групи. Най-голям е броят на видовете действия в групата на децата от семейството. Прави впечатление, че през последното тримесечие на 3-та година броят на видовете действия в дневната група достига броя на децата, отглеждани в семейството. В края на 3-та година различието между групите е незначимо.

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

В светлината на съвременните научни схващания играта се разглежда като дейност, чрез която детето отразява по своеобразен начин околнния живот, като го опознава и претворява според нуждите на самата игра. Тя не се явява в готов вид като онаследена проява, а се развива под влияние на околната среда и целенасочените въздействия на възрастните. Социалната природа на играта се разкрива най-пълно при анализ на нейното съдържание. В нея детето разкрива и отразява най-рано тези действия, които най-често наблюдава в околния живот. От установените 26 вида сюжети, групирани в 12 основни вида, подчертано голямо място заемат следните видове: „хранене, готовене“, „спане“, „лекуване“, следвани от „къпане“ и „разхождане“. Това може да се обясни с факта, че през първите три години задоволяването на основните потребности от храна, сън и хигиенни процедури заема най-голямо място в живота на детето. Неукрепненият детски организъм в тази възраст изисква разнообразни лекарски грижи и лечение, за които децата отрано получават елементарни познания, които претворяват в играта.

Устойчивостта на сюжета и неговото предпочтение от децата зависи и от разнообразните действия, които се включват в него. Сюжетът

„хранене—готвене“ дава възможност за разнообразни игрови действия, свързани с подготовката за храненето, приготвянето на храната, самото хранене, прибирането на приборите и пр. Сюжетът „къпане“ включва действия с вода, сапун и други, интересни за малкото дете материали, а сюжетът „разхождане“ — разнообразни действия с возила и различни механизирани играчки. Ако съпоставим резултатите от изследванията на съдържанието на изобразителната игра (10) с тези на сюжетната става ясно, че най-често срещащите се сюжети през 3-та година. Игровите действия „хранене“, „къпане“, „приспиване“ се срещат най-често в изобразителната игра на децата и стават център, около който се развиват сюжетите: „хранене—готвене“, „спане“ и „къпане“. Изобразителната игра с превозни средства прераства в сюжета „разхождане“ или пазаруване“, „строи“, става основа, върху която се заражда сюжетът „строителство“, „сресва“ се превръща във „фризиране“, „ниже“ — в изработване на украсения и пр.

По-голямото място, което заемат действията около самото хранене, къпане, приспиване и пр. в сравнение с действията, свързани с подготовката или с резултата, се дължи по всяка вероятност на ограничените възможности на детето през първите три години да изобразява пълно и разнообразно околния живот. Увеличаването на действията, свързани с подготовката и резултатите, показва, че детето разширява кръга на своите познания, че мисленето и въображението започват да заемат все по-голямо място в неговата игра. Може да се предположи още, че децата първоначално улавят основното действие, без което сюжетът не би бил този, а друг, а след това го разширяват и разнообразяват.

При анализирането на игровите действия, свързани с най-често срещащите се сюжети, става ясно, че богатството и разнообразието на сюжетната игра зависи, от една страна, от възрастта и развитието на детето, а от друга — от условията на отглеждане и възпитание.

Високите стойности на действията около подготовката на храненето и готвенето през 3-та година в дневната група могат да се обяснят с целенасоченото обучение, което се провежда в яслите чрез организирани наблюдения, специални инсценировки и др. Подчертано голямото място, което заема сюжетът „лекуване“ в седмичната група, особено през първото полугодие на 3-та година, показва, че децата от седмичната група имат повече представи за различните процедури по преглеждането и лекуването, отколкото децата в дневната група и в семейството.

При анализа на игровите действия според честотата на тяхната появя се вижда, че независимо от големия брой игрови действия (115), сюжетната игра през първите три години не е много разнообразна. В действителност децата използват най-често около 20 вида. Най-често срещащите се сюжети се състоят главно от 4—5 основни действия. Ние приемаме твърдението на Ф. И. Фрадкина (12), че играта на детето в ранна възраст се състои като че ли от „няколко куплета“, които непрекъснато се повтарят, без да се стреми към логически край, но се постарахме да разкрием нейното конкретно съдържание и богатство в сравнение с кърмаческа възраст (5). По-големият брой игрови действия при децата, отглеждани в домашна обстановка, потвърждава становището на редица автори (2, 3, 4, 6, 7, 8, 11, 13), че в семейството децата имат по-богати представи за околната среда, отколкото техните връстници в яслите. Израв-

няването на разнообразието на игровите действия в 3-те групи в края на 3-та година се дължи вероятно на целенасочените въздействия и обучение в яслите, които оказват положително влияние върху съдържанието на сюжетната игра. Този факт се потвърждава и от броя на видовете действия, свързани в сюжетната игра.

ИЗВОДИ

1. Сюжетната игра се развива на основа на изобразителната игра. По-голяма част от основните ИИ-действия преминават в СИ-действия.
2. Сюжетната игра, като по-висша форма на игровата дейност, има по-богато съдържание.
3. В играта на изследваните деца през ранна възраст най-често се срещат следните сюжети: „хранене—готвене“, „къпане“, „лекуване“, „спане“, „разхождане“; те се състоят от 4—5 основни действия, изразявачи същността на сюжета.
4. Богатството и разнообразието на сюжетната игра зависят от възрастта и от условията на отглеждане и възпитание.
5. Целенасочените въздействия и обучение в яслите оказват положително влияние върху съдържанието на сюжетната игра.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абрамович—Лехтман Р. Я., Ф. И. Фрадкина — Этапы развитие игры и действий с предметами в раннем детстве, М., Медгиз, Москва, 1949.
2. Аксарина Н. М. (ред.) и колектив — Развитие и воспитание детей раннего возраста, Медицина, Ленинградское отделение, 1965.
3. Аксарина Н. М. и коллектив — Развитие и воспитание ребенка от рождения до трех лет, Просвещение Москва, 1965.
4. Аркин Е. А. — Дошкольный возраст, Учпедгиз, М., 1948.
5. Драгошинова Р. — О содержании зрительного и зрительно-манипулативного исследовательского поведения болгарских и венгерских детей в возрасте от 3 до 12 месяцев. Научные труды НИИП, т. XIII. Мед. и физк., 1970.
6. Зазюко Р. — Психическое развитие ребенка и влияние среды, Вопросы психологии, 2, 1967.
7. Манова-Томова В. С. — Эмоции и говор. Нар. просвета. С., 1969.
8. Манова-Томова В. С. — Психология и възпитание на детето, Мед. и физк., София, 1972.
9. Митеева Ю. С. — Развитие игры у детей в возрасте 2—3 лет. Науч. труды НИИП, т. XIV. Мед. и физк., София, 1971.
10. Митеева Ю. С. — Съдържание на спец. манипулативизирана дейност и изобразителната игра у децата през ранна възраст. Инф. бюллетин НИИП, 3, 1971.
11. Пирьов Г. Д. и колектив — Психологически проблеми на играта в детската градина, Нар. просвета, София, 1968.
12. Фрадкина Ф. И. — Развитие сюжета в игре ребенка раннего детства, Сб. Психол. и педагогия игры дошкольника, Просвещ., М., 1966.
13. Шелованов Н. М., Н. М. Аксарина — Воспитание детей в яслих, Медгиз, М., 1939.

ПСИХОЛОГИЧНИ ТРУДНОСТИ НА МЕДИЦИНСКОТО ОБСЛУЖВАНЕ НА БОЛНИ С ХОЛЕРИЧЕН И С МЕЛАНХОЛИЧЕН ТЕМПЕРАМЕНТ

КС. НИЦКЕВИЧ

Изследването обхваща 50 души с холеричен и 23 души с меланхоличен темперамент с цел да се изяснят психологичните причини, поради които тези два типа болни се считат за трудни за обслужване и лечение, независимо от естеството и тежестта на заболяването им. Приложени бяха следните методи: клинично наблюдение, беседа-интервю по въпросник, съставен от проф. Шаранков за изследване типологичните особености на личността, беседа със здравните работници относно техните наблюдения върху конкретните болни, изследвания с прогресивните матрици на Рейвен и с теста на Кател за определяне интелектуалното ниво на развитието на отделните болни, включени в проучването. Те бяха обхванати в различен тип здравни заведения — поликлиника, стационар, санаториум в гр. София, Варна, Пловдив, Стара Загора и Враца с цел да се открият евентуални различия в поведението в зависимост от типа на здравното заведение, от големината и социалния облик на населеното място. Бяха изследвани лица на различна възраст — от 18 до 75 г., от различен пол, с различно семейно положение и през различни етапи на лечебния процес: в обикновеното болнично ежедневие, пред големи събития и при протичането им — раждане, оперативна интервенция, преди постъпването в болница и след изписването им.

Оказа се, че болните с холеричен темперамент създават трудности за лекувация персонал още в началото на своето заболяване. Само 14% от всички наблюдавани холерици бяха потърсили своевременно медицинска помощ, 46% бяха повече или по-малко закъснели, което затрудни лечението. Причината за закъснението беше в сравнително късното до-лавяне на болезнената симптоматика, а беседата с болните разкри, че за този период от време (периода на появата на първата болезнена симптоматика) има твърде много общо в психологичния им статус: всички те са били завладени от емоции с подчертана сила и с действен характер — студенти пред сесия, майки с болни деца, тежки конфликти в семейството или в службата и един случай, при който болният спешно е уреждал заминаването си в чужбина. Тук явно се касае за настъпила едновременна отрицателна индукция при наличието на силен и социално значим дразнител. Подобни емоционални състояния обаче не са пречка при флегматика и сангвиника даоловят своевременно болезнената симптоматика и да потърсят навреме помощ.

От холериците 40% бяха наблюдавани при една като че ли противоположна на току-що описаната проява — те беспокояха по дребни поводи поликлиничния лекар, вдигаха тревога в болницата и санаториума и т. н. При всички случаи обаче пациентът беше напълно убеден в основателността на своето оплакване. Оказа се, че тази група болни проявляващи тенденция точно противоположна на първата група болни, се намират фактически и в противоположно на първата група психично състояние. Изследването показа, че независимо от различията по отно-

шение на възраст, пол, образование и професия, всички тези болни бяха изпаднали в състояние на намален емоционален заряд и по силата на този факт вече бяха обърнали интересите си към собствената си личност — самонаблюдаваха се, търсеха и „откриваха“ неблагополучия в здравето си. Разделянето на тази група (в проценти) в зависимост от причината за това тягостно психично състояние е следното: от общо 40%, спадащи към тази група, 13% бяха преживели разочарование по пътя на професионалните си амбиции и бяха достигнали до периода на примирението; 18% жени, разочаровани в брака си, не виждаха изход от положението; 8% бяха възрастни хора, които споделяха мисли за приближащия край на живота им, но по- внимателното изследване разкри психотравмени изживявания: конфликт с младите, непризнаване на минали служебни и семейни заслуги, рязко скъсване на трудовия стереотип поради пенсиониране и т. н. Останалите 11% се разпределят така: любовни неудачи след преминаването на бурния стадий, преместването на нова и нежелана работа и др. Интерес представлява фактът, че при два от случаите, спадащи към тази категория, настъпи съществена промяна по отношение преценката за своето собствено състояние след известването на емоционалния център на изживяванията извън собствената личност в положително оценявана от самия болен насока. В единия случай се отнасяше за възлагането на нова и отговорна задача в службата, която пациентът с пълно право оцени като знак на доверие към него, а в другия — пациентката се влюби в лекуващия я лекар и изживяванията ѝ добиха нова насока. И в двата случая обаче тенденцията към самонаблюдаване, към неоснователно изживяване на заболяването по-тежко, отколкото е в същност, изчезна в един сравнително кратък срок.

За холерица се оказа типично неспокойното поведение в клиниката в първите няколко дни от престоя му там, склонността към конфликти и към центриране на вниманието на широк кръг от близките към личността и страданието на болния. Привличането на вниманието ставаше чрез упорити търсения по телефон, писане на писма и настойчиви изисквания за редовни и многогодини посещения в приемните дни. При 21% от наблюдаваните холерици се появи изразена склонност към конфликти с болните от стаята, при 6% — склонност към конфликти с медицинския персонал, при 12% — общо беспокойство без изразена склонност към конфликти, а при 10% — подчертана плачливост, която се усилваща привечер и по-рядко около времето за визитация, което явно беше свързано с очакванията и тревогите на болните. За отбелязване е, че тези явления на неспокойствие и раздразнителност нарастваха, когато холерикът беше настаниван в близко съседство по легло с друг холерик, а също и до много силно изразен флегматик, който го дразнеше с бавността на реакциите си и с привидната липса на емоционалност. Напротив, процесът на привикване в болничната среда се ускоряваше значително при настаниване на холерика до сангвиник и, когато е особено интересно, до меланхолик, в които случаи слабостта на меланхолика мобилизира силата на нервните процеси у холерика и неговата готовност да съчувствува, да помага и т. н. и в тази си дейност да забравя до някъде собственото си страдание.

При силно болезнени манипулации болните с холеричен темперамент проявиха заслужаваща внимание особеност: краткотрайна, макар и сила

болка те издръжат стоически, но една продължителна, макар и не много сирия болка, която от другите типове темпераменти (флегматик и сангвиник) се понасят сравнително спокойно, при холерика може да доведе до нервен срив. Нерядко се стигаше до бурни отбранителни реакции, често с хистериоиден оттенък, особено при жените — бълскане на ръката на медицинския работник, викове за нетърпимост на болката, плач след прекратяването ѝ, придружен с многократни и бурни описания на преживените „мъки“. Особено тежко изживяват холериците очакването на болката, преди всичко предстояща оперативна интервенция, като тяхното безпокойство се предава и на другите болни в стаята поради „заразителността“ на емоционалните изживявания на холерика. При този тип болни недаването на вечерта преди оперативната интервенция на сънотворно лекарство и сутринта на премедикация е груба медико-психологична грешка. При 4% в такава обстановка последва отказ на болния от оперативна интервенция след кошмарно прекарана предоперативна нощ, а при 8% оперативната интервенция бе проведена по тези причини върху един влошен психологичен терен — страх от смъртта, „предчувствие“ за лош изход, прощаване с близките и с болните от стаята като пред отиване на смърт и т. н.

При проследяването на болните с холеричен темперамент след изписването им от здравното заведение се забелязваха две противоположни тенденции — 22% от тях проявиха склонност към неспазване на предписания от лекаря режим и прекъсване на препоръчната терапия поради включване и увличане в ангажираща ги в емоционално отношение дейност, което говори за необходимостта от контрол над болни с такъв темперамент за известен период от време след изписването им. При 12% от изследваните холерици наблюдавахме точно противоположната тенденция — вечно напълно здрави фактически, те продължаваха психично да се изживяват все още болни. Внимателното проучване показва, че болестта е създала условия при тях за известен психичен комфорт, който е липсал преди заболяването — повече грижи и вниманието от страна на близките, задоволяване на някои дребни прищевки и капризи, щадене от по-тежък домакински труд. При болните липсваше каквото и да било осъзнаване на симултивната страна в тяхното поведение — напротив, те самите бяха дълбоко убедени, че заболяването още не е преминало, но в изявите им имаше известен хистериоиден оттенък — театралност в оплакванията, склонност нещата да се представят по-драматично пред по-съчувствуващите членове на семейството. За отбележане е, че броят на мъжете беше двойно по-голям от броя на жените (8% мъже срещу 4% жени). Този факт лесно може да се обясни с неизбежното включване на жената в голямо домашно натоварване почти веднага след завръщането ѝ от болницата, докато за мъжа такава необходимост не съществува.

Болните с меланхоличен темперамент също закъсняваха с търсенето на медицинска помощ, но това става по съвсем различни психологични механизми — те своевременно осъзнаваха наличността на болезнената симптоматика, но страхът от диагнозата, прогнозата и често пъти даже от прегледа ги възпира да търсят лекаря навреме. От 23 души с меланхоличен темперамент 78% посочиха като единствена причина за закъснението си страхът, а останалите 22% — надеждата си да се излекуват с народна медицина, която явно им е изглеждала по-малко тревожеща и застраша-

ваша. Типичен в това отношение е случаят с Р.Б., зъболекарка с несъмнени данни за меланхоличен темперамент, която при работа неволно забива иглата на бормашината в подкожната си коремна тъъстина. Въпреки че напълно съзнава опасността от абсцес, тя не търси медицинска помощ до момента, в който, температурно състояние и с голям абсцес е закарана в болницата. „Беше ме страх от оперативното вмешателство“ — обяснява тя неразумното си поведение.

Меланхоликът посреща с уплаха диагнозата и особено предложението за хоспитализация, но за разлика от холерика, при него няма тенденция да придаде оттенък на театралност на собствените си страдания. Уплахата на меланхолика е дълбоко мъчителна за самия него, споделя се само с най-близките — в нея като основен мотив звучи дълбоката убеденост в тежестта и неизлечимостта на страданието. Към болничната обстановка меланхоликът практически не успява да се адаптира — не прекъснато го разстройват видът на другите болни, стенанията, болезнените манипулатии. За отбелязване е, че мъжът с меланхоличен темперамент се разстройва повече от собствените се болезнени усещания, а жена меланхоличка — от тежките картини, които наблюдава около себе си. Това може да се обясни с известната тренировка в издръжливост спрямо болките, която всяка жена получава при раждането. Известно доказателство за това обяснение е и фактът, че нераждалите жени по своите реакции се приближават до реакциите на мъжете — собственото страдание за тях е по-силно психотравмиращо от това на другите. Так, разбира се, има значение и сигналната принадлежност на личността.

Много типично за меланхолика е нежеланието му да узнае подробности около предстоящото лечение и особено около болезнените манипулатии и хирургични интервенции. За разлика от останалите типове висша нервна дейност, меланхоликът не само че не проявява жив интерес в тази насока, но съзнателно изисква да се премълчават пред него тези подробности. По-интелигентни пациенти мотивират това свое поведение със съзнанието за собствената недостатъчна нервна издръжливост. При тях е крайно наложителна както добрата анестезия (обезболяване) при малко болезнените манипулатии, така и пълната наркоза при оперативните интервенции — меланхоликът не е в състояние да понесе голямото изпитание да присъствува в будно състояние на собствената си операция, без това да му струва едно тежко психотравмено изживяване. Сънотворното лекарство и премедикацията при тях са абсолютно задължителни — факт, който не се отчита с нужното внимание в медицинските среди. Интересно е, че при оперативна интервенция и особено при раждане пациентът с този тип темперамент търси не толкова помощта на големия специалист в областта на медицината, колкото емоционалната опора на някой по-незначителен, но емоционално топъл член на медицинския екип. Нерядко раждащата меланхоличка търси подкрепата на начинаеща курсистка и даже санитарка, докато раждащата от останалите типове темперамент моли за съдействие и помощта на лекаря, доцента, професора. Това е също резултат на неосъзнатата, но почувствуваща нужда от психична опора поради нервната слабост на личността, която е водеща особеност на меланхоличната личност.

При болните с този тип темперамент нерядко може да се наблюдава интересно психично явление — много след като болестта реално е от-

минала, личността с меланхоличен темперамент остава „потопена“ психично в нея, дълбоко убедена в своята неизлечимост. При наблюдаваните болни в 56% се забелязва леко подобна тенденция, а при отделни от изследването случаи имахме възможност да констатираме трайно фиксиране на това явление за различно дълъг период от време (за 2 1/2 и 15 г.). При това трябва да отбележим, че за разлика от холерика, тук болният се намира в тежък душевен дискомфорт по повод на автосугестираното страдание. Нещо повече, често той се изживява виновен пред близките си за това, че е „болен“ и непълноценен, прави героични усилия да бъде полезен на семейството си въпреки „болестта си“, докато холерикът с желание се ползва от своето привилегировано положение при подобна ситуация. Меланхоликът с по-голяма готовност и по-результатно от холерика приема една сuggестия в насока на това, че болестта му не е реална, а идва „от нервите“, т. е. има автосугестивен произход. Тези явления обаче налагат в реконвалесцентния период за меланхолика да се положат специални психотерапевтични грижи — да бъде той сугестиран настойчиво, че неговото оздравяване е близко и че болестта ще го напусне напълно и завинаги.

ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ

Работата с болните с холеричен и меланхоличен темперамент в здравните заведения създава сериозни трудности, с които трябва да бъдат запознати медицинските работници. Медицинските работници обаче имат много задачи от чисто медицинско естество и те не могат да се справят компетентно и прецизно с редица деликатни психологични задачи. С оглед на това Дружеството на психолозите следва да постави с необходимата сериозност пред Министерството на народното здраве въпроса за назначаване на щатен психолог към всяко по-голямо здравно заведение в страната. В редица страни този въпрос е отдавна решен и лекарят трудно може да си представи своята работа с болния без компетентната помощ на психолога.

ОБЕМ НА КРАТКОВРЕМЕННАТА ПАМЕТ НА УЧАЩИТЕ СЕ ОТ 11—17-ГОДИШНА ВЪЗРАСТ

П. БАЛЕВСКИ, Л. ГАНОВСКИ — Научноизследователски институт по
сугестология при МНП

Проучвания върху обема на кратковременната памет са правени още в края на миналия и началото на настоящия век. Те са свързани с името на Джекобсон и Болтон, Бурдон, Бине и Аири, Ебингхаус, Начаев, Лобзин, Мойман и много други. Като дразнители са използвани букви, цифри, фигури, безсмислени думи, изречения и текстове. Най-много проучвания са правени по отношение обема на кратковременната зрителна памет. От тези изследвания проличава, че в училищната възраст обемът на кратковременната (непосредствената) памет показва тенденция към нарастващ, но данните за темповете и продължителността на това нарастващ са твърде противоречиви. Според едни автори обемът на кратковременната памет се увеличава само до 13—14-годишна възраст, а според други — и в студентска възраст.

След период на относително затишие, интересът към проблемите на паметта през последните две десетилетия отново се засили. Това личи от значителния брой монографии, сборници и статии по този въпрос, само малка част от които е посочена в дадената литературна справка. Нараснал е интересът към паметта, наред с други фактори, се дължи и на непрекъснатото нарастващия обем на знания, които съвременният човек трябва да овладява и които поставят паметта и другите му психични функции на сериозно изпитание. Усилено се търсят нови методи за рационализиране на учебния процес и за увеличаване на паметовите и интелектуалните възможности на човека. Изтъква се, че обемът на кратковременната памет е ограничен по отношение броя на символите и е независим от количеството информация (9, 10, 17). Следователно един от изтищата за овладяване на голям обем информация е нейното кодиране и свеждането ѝ до ограничен брой символи. Д. Милър (17) фиксира обема на кратковременната памет в рамките на 5—9 символа. Не е изяснен въпросът дали определенията от Милър обем на кратковременната памет е валиден за всички възрасти, за всички индивиди и за всички видове символи.

Определянето на обема на кратковременната памет на учащите се за основните части на речта и изготвянето на нормативи са от значение за възрастовата психология и педагогическата практика. Установяването на възрастовите норми за обема на паметта създава възможност за разкриване на случаите с понижени или повищени паметови данни сред нашите ученици и за изследване на факторите, които обуславят отклоненията от средното паметово ниво за дадена възраст. Открива се също така възможност да се изследват промените в обема на кратковременната памет под влияние на социални, педагогически, психологически, сугестивни и други въздействия.

Създаването на възрастови паметови норми, както и на норми за другите психични функции е необходима предпоставка за изследване в

надлъжни аспекти на явленето „психическа акцелерация“, която за разлика от доказаната физическа акцелерация на подрастващите е все още недостатъчно проучена. В това отношение литературните данни за възрастовите особености на обема на кратковременната памет в други страни могат да бъдат само ориентировъчни, тъй като са правени при различни условия, място и време. Както по отношение на физическото развитие, така и по отношение на психичното развитие се налага създаването на собствени норми за учащите се от столицата, градовете и селата.

Посочените съображения, както и обстоятелството, че у нас досега е отпечатана само една публикация по този въпрос върху ученици от VIII клас (14), ни накараха да проучим обема на кратковременната памет на учащите се от средния и горния курс на ЕСПУ в гр. София и Софийски окръг. В настоящата статия се разглеждат само резултатите от проучванията върху обема на кратковременната памет на учащите се от Софийски окръг.

МЕТОДИКА

Изследванията проведохме през учебната 1972/73 г. с учащи се от ЕСПУ в Ботевград, Копривщица, Пирдоп, Етрополе, Елин Пелин, Годеч, Самоков и Сливница. Общо бяха изследвани 1636 учащи се от 11 до 17-годишна възраст, от които 813 момчета и 823 момичета (табл. 1).

За нуждите на експеримента бяха използвани серии от по 15 конкретни и абстрактни думи и двуцифренi числа (приложение 1). Спряхме се на серии от по 15 думи и числа, тъй като предварителните ни проучвания показваха, че това е максималният брой единици, който може да бъде запаметен след еднократно прочитане, и то само в много редки случаи. Използването на серии от по 10

Таблица 1
Брой на изследваните учащи се
по възраст и пол

Възраст	Момчета	Момичета	Общо
11	120	120	240
12	120	120	240
13	115	115	230
14	118	118	236
15	114	114	228
16	116	116	232
17	110	120	230
Общо	813	823	1636

Приложение 1

I Конкретни думи	II Абстрактни думи	III Двуцифренi числа
1. Чанта	бдителност	32
2. Къща	старание	87
3. Локомотив	изобретение	23
4. Поле	доверие	95
5. Герой	честьност	61
6. Камък	умение	49
7. Гума	вярност	56
8. Сричка	внимание	78
9. Кола	радост	50
10. Баша	решение	28
11. Книга	точност	92
12. Море	гордост	37
13. Магазин	мъдрост	65
14. Дърво	порицание	16
15. Ваза	храброст	43

думи или цифри, както често се практикува при паметовите опити, не дава възможност да се диференцират случаите с по-високо паметово ниво.

Опитите провеждахме в класните стаи. Поредицата от 15 думи или цифри се изчиташе от експериментатора в продължение на една минута, като се спазваше интервал от 4 сек. между думите, след което учениците възстановяваха писмено (също в продължение на една минута) думите, които са успели да запаметят. Не се изискваше възстановяването на думите да бъде по реда на подаването им. Първо се изследваше обемът на кратковременната памет за конкретни думи, след това за абстрактни и накрая за двуцифрени числа.

Получените резултати бяха обработени статистически по вариационния метод отделно за момчета и момичета и проверени за достоверност на разликите чрез критерия на Стюдент.

РЕЗУЛТАТИ

Данините за средния брой и процента на правилно възпроизведените конкретни и абстрактни думи и двузначни числа са дадени в табл. 2, 3 и рис. 1.

Таблица

*Среден брой и процент на правилно възпроизведените конкретни думи
(от 15 подадени)*

Възраст	\bar{x}	%	S	M	V
Момчета					
11	7,17	47,80	1,69	0,15	23,54
12	7,34	48,93	1,58	0,14	21,53
13	7,58	50,53	1,75	0,16	23,03
14	8,05	53,67	1,68	0,15	20,87
15	8,31	55,40	2,52	0,24	30,43
16	8,86	59,07	2,25	0,21	25,40
17	8,97	59,80	1,54	0,15	17,17
Момичета					
11	7,42	49,47	2,19	0,20	29,48
12	7,70	51,33	1,67	0,15	21,69
13	8,38	55,87	2,26	0,21	26,97
14	8,60	57,33	1,74	0,16	20,23
15	9,02	60,13	1,82	0,17	20,18
16	8,72	58,13	1,57	0,15	18,00
17	8,97	59,80	1,97	0,18	27,94

В 11-та година момчетата запаметяват средно 7,17 конкретни думи или 47,80 % от подадените. В следващите години средният брой на запаметените думи нараства неравномерно, като в 17-та година достига своя максимум — 8,97 или 59,80 % от подадените. За разлика от момчетата, при момичетата средният брой запаметени думи нараства само до 15-та година, след което се задържа на едно ниво или дори се появява тенден-

ция, към намаляване обема на паметта. Подобна динамика се наблюдава и по отношение на запаметяването на абстрактни думи и двузначни числа.

През целия изследван възрастов период учащите се запаметяват най-лесно конкретните думи, а най-трудно — абстрактните; двузначните числа заемат междинно положение.

Таблица 3

Среден брой и процент на правилно възпроизведените абстрактни думи
(от 15 подадени)

Възраст	\bar{x}	%	S	M	V
М о м ч е т а					
11	4,16	27,73	1,35	0,12	32,37
12	4,66	31,07	1,50	0,14	32,19
13	4,59	30,60	1,56	0,15	33,99
14	5,19	34,60	1,50	0,14	28,96
15	5,61	37,40	1,58	0,15	28,16
16	5,98	39,87	1,57	0,15	26,25
17	6,48	43,20	1,72	0,16	26,54
М о м и ч е т а					
11	4,78	31,87	1,69	0,15	35,36
12	5,21	34,73	1,62	0,15	31,09
13	5,61	37,60	1,55	0,14	27,63
14	6,11	40,73	1,50	0,14	24,55
15	6,60	44,00	2,33	0,22	35,33
16	6,27	41,80	1,56	0,14	24,88
17	6,52	43,47	1,80	0,16	27,61

Таблица 4

Среден брой и процент на правилно възпроизведените двузначни числа
(от 15 подадени)

Възраст	\bar{x}	%	S	M	V
М о м ч е т а					
11	6,26	41,73	2,34	0,21	37,32
12	6,13	40,87	2,14	0,20	34,91
13	6,34	42,27	2,29	0,21	36,12
14	6,81	45,40	3,01	0,28	44,20
15	7,47	49,80	2,35	0,22	31,46
16	7,23	48,20	1,68	0,16	23,24
17	7,74	51,60	2,81	0,27	36,26
М о м и ч е т а					
11	6,18	41,20	1,95	0,18	31,45
12	6,39	42,60	2,41	0,22	37,42
13	6,48	43,20	2,60	0,24	40,12
14	6,70	44,67	2,18	0,20	32,34
15	8,11	54,07	2,24	0,21	27,62
16	7,28	48,58	2,40	0,22	32,97
17	7,33	48,87	1,70	0,16	23,22

С увеличаване на възрастта разликата между средния брой на запаметените конкретни и абстрактни думи показва тенденция към нама-

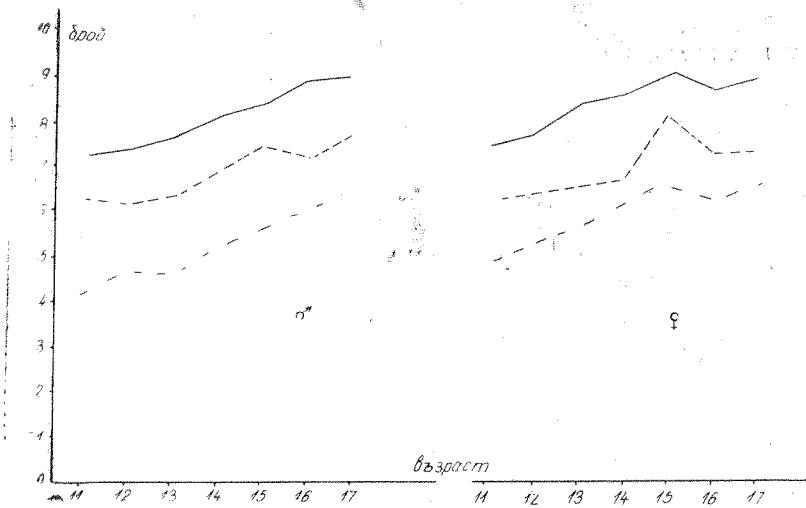

Рис. 1. Възрастови промени в средния брой на правилно възпроизведените думи и числа
— конкретни съществителни, - - - двуцифрични числа, - . — абстрактни съществителни

ляване (рис. 2), без да се стига до изравняване. При момчетата запаметените абстрактни думи в 11-та година представляват 58,02 %, а в 17-та година — 72,24 спрямо броя на запаметените конкретни думи. При

момичетата тези проценти са съответно 64,72 и 72,69. Относителното повишаване на обема на паметта за абстрактните думи вероятно е израз на възрастовите промени във взаимоотношенията между двете сигнални системи.

От 11-та до 15-та година момичетата запаметяват повече конкретни и абстрактни думи от момчетата. По отношение запаметяването на двузначните числа момичетата превъзхождат момчетата само в 15-та година (рис. 3). Момчетата догонват момичетата в 16—17-та година поради по-високия прираст през разглеждания период. Както се вижда от табл. 5, от 11 до 17-та година обемът на кратко-

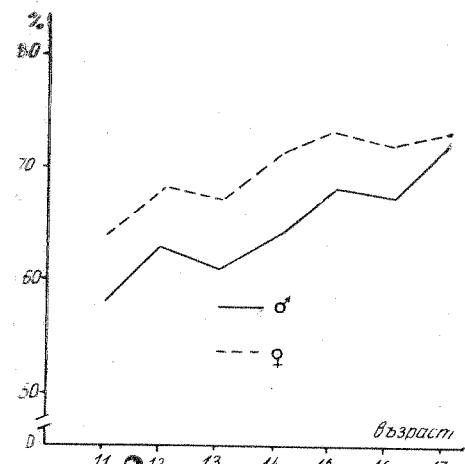

Рис. 2. Процент на правилно възпроизведените абстрактни думи спрямо възпроизведените конкретни

трайната памет при момчетата е нараснал с 25 % за конкретните думи с 56 % — за абстрактните и с 24 % — за числата. При момичетата на-

растването е с 21 % за конкретните, с 36 % — за абстрактните думи и с 24 % — за числата. Най-висок прираст показва обемът на паметта за абстрактните думи.

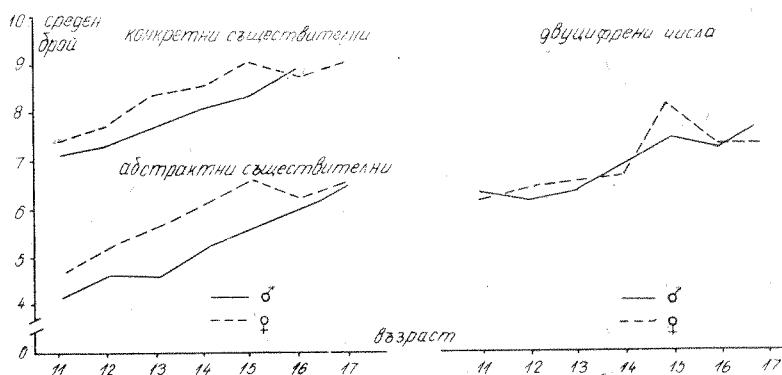

Рис. 3. Различия между момчета и момичета в обема на кратковременната памет за думи и числа

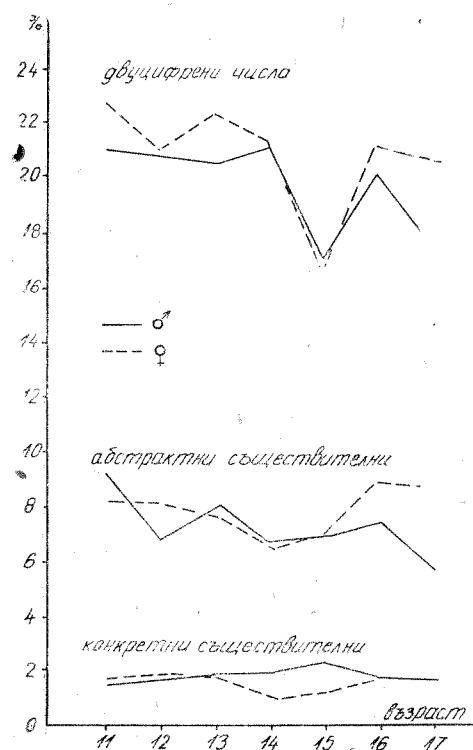

Рис. 4. Процент на погрешно възпроизведени думи и числа

Освен правилно възпроизведените думи и числа, учениците допускат грешки, които биват главно два вида — неточно възпроизведени думи или числа и думи, които въобще не са подавани. Те допускат най-много грешки при двузначните числа — 16—22 %, след това при абстрактните думи 6—9 % и най-малко при възпроизвеждането на конкретните думи — 1—2 %. Съществени разлики яв процентта на допусканите грешки между момчета и момичета не се установяват (рис. 4).

Индивидуалните различия в обема на кратковременната слухова памет са силно изразени. Както се вижда от табл. 6, 7 и 8, на които е дадено процентното разпределение на учащите се в зависимост от средния брой правилно възпроизведени конкретни и абстрактни думи и двузначни числа, паметовият диапазон е твърде широк. Отделни ученици не са възпроизвели правилно нито една дума или число, докато други са възпроизвели изцяло поднесената за запаметяване информация.

По отношение на най-добре запаметения вид поднесена информация също се констатират индивидуални различия. Независимо от обстоятелството, че съгласно средните данни учениците запаметяват най-добре кон-

Таблица 5

Годишен прираст в обема на кратковременната слухова памет за думи и числа (в % спрямо обема на паметта на II-годишните)

Възраст	Конкретни думи		Абстрактни думи		Двузначни числа	
	момчета	момичета	момчета	момичета	момчета	момичета
11	100	100	100	100	100	100
12	102	104	112	109	98	103
13	106	109	110	117	101	105
14	112	116	125	128	109	108
15	116	122	135	138	119	131
16	124	118	144	131	116	118
17	125	121	156	136	124	119

кретните думи, при 9—22 % от изследваните (в зависимост от възрастта и пола) се оказа, че най-добре са запаметени двузначните числа, а при

Таблица 6

Процентно разпределение според броя на правилно запаметените конкретни думи

Възраст	Пол	Брой думи	Брой думи														
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
11 г.	м.				3	13	18	28	17	12	5	3	1				
	ж.				2	7	24	23	16	16	8	2	2				
12 г.	м.				3	9	17	26	22	13	7	3	0				
	ж.				1	5	15	26	26	17	5	3	2				
13 г.	м.			1	0	1	9	16	20	23	16	10	2	2			
	ж.			0	1	0	2	8	24	23	19	11	3	8	1		
.	ж.			2	1	2	8	22	28	19	12	4	0	2			
					2	2	9	14	23	23	17	6	5	0	1		
15 г.	м.				1	0	2	8	21	25	19	15	7	2			
	ж.				1	1	2	2	15	17	25	13	17	5	2		
16 г.	м.				2	2	10	10	19	15	22	10	9	1			
	ж.				2	4	18	22	23	21	5	4	1				
17 г.	м.				0	5	12	21	27	18	12	3	1	1			
	ж.				1	8	15	15	18	25	12	6					

1—6% — абстрактните думи. Има учащи се, които еднакво добре са запаметили различните видове поднесена информация.

Получените данни показват, че не може да се възприеме една и съща норма за обема на кратковременната памет за всички възрасти и

Таблица 7

Процентно разпределение на учениците според броя на правилно запаметените абстрактни думи

Възраст	Пол	Брой думи 0	Брой думи 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15														
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
11 г.	м.	2	5	21	39	15	13	5	1	1	1						
	ж.	1	6	11	26	22	24	7									
12 г.	м.	0	5	15	27	33	7	8	3	2	0	1					
	ж.	3	8	22	28	21	8	6	3	0							
13 г.	м.	1	4	14	30	24	17	6	3	2							
	ж.	0	1	2	19	19	25	23	6								
14 г.	м.	1	2	9	19	27	25	12	3	1	1						
	ж.	0	0	2	1	11	22	25	19	17	2	1					
15 г.	м.		3	5	11	27	27	18	6	3							
	ж.		0	0	11	21	18	18	19	7	5	1					
16 г.	м.	0	2	3	10	24	27	18	10	4	2						
	ж.	1	0	4	3	21	29	25	9	6	1	1					
17 г.	м.	0	0	1	8	20	21	28	14	4	2	1	0	0	1		
	ж.	1	0	2	7	20	16	23	20	8	1						

Таблица 8

Процентно разпределение на учениците според броя на правилно запаметените двуцифренни числа

Възраст	Пол	Брой числа 0	Брой числа 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15														
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
11 г.	м.	1	2	2	11	21	19	16	16	5	5	2	0	2	0	1	
	ж.	1	3	1	11	21	22	20	7	12	0	2					
12 г.	м.	1	0	2	5	13	12	23	24	10	2	5	3	2	2		
	ж.		5	10	23	17	18	13	6	4	2	2					
13 г.	м.		2	8	7	20	18	17	13	10	1	1	3				
	ж.	2	7	13	12	15	16	16	13	4	2						
14 г.	м.		1	5	7	18	17	18	14	6	6	4	1	1	1		
	ж.	7	8	10	23	16	15	12	5	2	2						
15 г.	м.		1	2	6	13	14	17	14	12	11	5	3	2			
	ж.	4	4	7	5	18	20	14	13	8	6	1					
16 г.	м.		2	4	7	10	13	13	21	16	7	5	2	1	1		
	ж.	1	8	12	19	18	14	12	10	3	1	1					
17 г.	м.		3	6	12	15	12	15	15	15	6	7	6	1	2		
	ж.	1	6	10	16	19	20	19	19	6	3						

всички видове символи. Както се вижда от табл. 9, диапазонът на нормата (средната аритметична \pm една сигма) за различните възрасти се изменя и значително се отличава от закона на Милър за числото 7 ± 2 .

От проведените изследвания се вижда, че обемът на кратковременната памет се мени в зависимост от възрастта, пола, вида на запаметяваните символи и индивидуалните особености на учащите се. С това обаче не се изчерпват факторите, които влияят върху обема на паметта. Както изтъкват редица автори (2, 5, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 17), паметта не

Таблица 9

Възрастови норми за обема на кратковременната слухова памет за думи и числа на учащите се от Софийски окръг

Възраст	Конкретни думи	Абстрактни думи	Двузначни числа
М о м ч е т а			
11	5—9	3—6	4—8
12	6—9	3—6	4—8
13	6—9	3—6	4—8
14	6—10	4—7	4—10
15	6—11	4—7	5—10
16	7—11	4—8	5—9
17	7—11	5—8	5—10
М о м и ч е т а			
11	5—9	3—6	4—8
12	6—9	4—7	4—9
13	6—10	4—7	4—9
14	7—10	4—8	4—9
15	7—11	4—9	6—10
16	7—10	5—8	5—9
17	7—11	5—8	5—9

трябва да се разглежда откъснато от останалите психични функции и преди всичко от интелекта. Продуктивността на запаметяването зависи от активната интелектуална дейност на субекта по време на възприемането и възпроизвеждането на информацията (прекодировка). От друга страна, както показват наши сравнителни проучвания върху обема на кратковременната памет на ученици от столицата и провинцията, от съществено значение са също и факторите на средата и преди всичко на социалната среда. Тези изследвания ще бъдат обект на друго съобщение.

ИЗВОДИ

1. Обемът на кратковременната слухова памет се увеличава неравномерно до 17-та година при момчетата и до 15-та година при момичетата, след което се задържа на едно ниво или показва тенденция към намаляване. До 15-та година момичетата имат по-широк обем на

паметта, след което момчетата ги достигат. Пубертетът не се отразява неблагоприятно върху обема на кратковременната памет.

2. Диапазонът на индивидуалните колебания в обема на краткотрайната памет значително надхвърля закона на Милър.

3. Обемът и точността на запаметяването се изменят в зависимост от вида на символите. Обемът на паметта за абстрактни понятия нараства по-бързо от обема на паметта за конкретни думи, но до изравняване не се достига и в 17-годишна възраст.

4. Предлаганата методика и изработените норми могат да бъдат използвани от педагоги, психолози и училищни лекари за диагностициране паметовото ниво на отделни ученици и цели класове, за сравнителни проучвания на обема на паметта на учащите се от различни населени места в страната, както и за изследване промените в обема на паметта под влияние на различни въздействия.

5. Тъй като обемът на паметта е ограничен от броя на символите и показва тенденция към намаляване даже в горната училищна възраст, усилията за подобряване на паметта трябва да бъдат насочени главно към увеличаване на информационната стойност на символите. Обучаването на учащите в бързо прекодиране на информацията още в хода на учебния процес ще допринесе за значително подобряване на паметовите им възможности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Балевски П., Л. Гановски — Възрастови и индивидуални особености на краткотрайната слухова памет на учащите се от софийските ЕСПУ — под печат.
2. Бархатова С. Г. — Быстро и прочность запоминания и их соотношение у школьников. Сб. „Возрастные и индивидуальные различия памяти”, под ред. А. А. Смирнова, М., изд. „Просвещение”, 1967.
3. Васильев А. Н. — Индивидуальные различия в скорости заучивания и прочности сохранения заученного. Сб. „Типологические особенности высшей нервной деятельности человека”, под ред. Б. М. Теплова, т. II, М., изд. АПН РСФСР, 1959.
4. Вейн А. М., Б. И. Каменецкая — Память человека, М., изд. „Наука”, 1973.
5. Вучетич Г. Г., Ю. М. Барабошкин, Б. С. Бerezкин, В. П. Зинченко, А. И. Нахомов — Исследование зрительной кратковременной памяти, Сб. „Проблемы психологии памяти”, М., 1969.
6. Занков Л. В. — Память, М., 1949.
7. Зинченко П. И. — Непроизвольное запоминание, М., 1961.
8. Мальцева К. П. — Наглядные и словесные опоры при запоминании у школьников, Сб. Вопросы психологии памяти, под ред. А. А. Смирнова, М., изд. АПН РСФСР, 1958.
9. Невельский П. Б. — Объем памяти и количество информации, Вопр. психол., 4, 1965.
10. Невельский П. Б. — Исследование объема кратковременной и долговременной памяти. Сб. „Проблемы инж. психологии”. Изд. „Наука”, М., 1967.
11. Самохвалова В. И. — Возрастные и индивидуальные различия в запоминании разных видов материала. Сб. „Возрастные и индивидуальные различия памяти”, под ред. А. А. Смирнова, М., Изд. „Просвещение”, 1967.
12. Смирнов А. А. — Проблемы психологии памяти, М., 1966.
13. Фарапонова Э. А. — Возрастные различия в запоминании наглядного и словесного материалов, Сб. „Вопросы психологии памяти”, под ред. А. А. Смирнова, М., изд. АПН РСФСР, 1958.
14. Цолов В. — Некои параметри на кратковременната памет. годишник на Соф. университет, философски ист. ф-т, том 63, кн II, София, 1972.
15. Fraisse P., J. Plaget — Traité de psychologie expérimentale. IV. Apprentissage et mémoire, Paris, 1964.
16. Florige C. — La mémoire, Paris, 1972.
17. Miller G. A. — The magical number seven, plus or minus two: Some limits on our capacity for processing information — The Psychological Review, vol. 63, № 2, 1956.

ПЕДАГОГИЧЕСКА СТОЙНОСТ НА КОМУНИКАТИВНАТА НАСОЧЕНОСТ НА ЕКРАННИЯ ЧОВЕШКИ ОБРАЗ

Й. МАНЧЕВ — СУ „Кл. Охридски“

Значението на нагледните средства и техническите съоръжения при обучението изобщо и по-специално при обучението по чужди езици е изтъквано многократно. Затова с основание се търсят все по-нови и по-съвършени средства в това направление. Постиженията на съвременната психология и на техниката откриват все по-богати възможности. Например филмите от големия и от малкия экран навлизат много бързо във всекидневната педагогическа практика.

В настоящата статия не се поставя задачата да се обосновава значението на кинофилмите изобщо, а да се изтъкне специалното педагогическо значение на екранния човешки образ като стимул за комуникативна дейност, която има много съществено значение при обучението по чужди езици. Изхожда се от мисълта, че обикновените нагледни и технически средства не са достатъчни за тази цел, а е необходимо да се създават и прилагат повече „ситуативно-действени“ нагледни средства. Чрез тях се създават динамични учебни ситуации, които сравнително най-пълно моделират реалните условия на сложната говорна дейност. Най-често основен компонент на тези динамични ситуации в реалия живот са другите човешки индивиди, с които непрекъснато се взаимодействува и общува.

Както при други сложни човешки дейности, така и при обучението не винаги е възможно да се създават достатъчно такива реални ситуации, затова чрез различните форми на моделирането се използват имитационни средства, чрез които се създават близки до реалността ситуации. Например за обучение в управление на войски е невъзможно и неразумно да се създават и използват реални условия — противник, оръжия, стрелби, разрушения и др. За обучението на оператори в аварийни ситуации е нецелесъобразно да се извърши това при истински аварии и злополуки, а се създават модели за тях. Това важи в значителна степен и за обучението по чужди езици на големи групи учащи се.

Филмите, проектирани на екрана, представляват ефективно средство за създаване на динамични учебни ситуации. В настоящото изследване си поставихме задачата да анализираме една интересна способност на възприемането на динамичния човешки образ, показан в различни ситуации на екрана, която се изразява в неговата многопосочна комуникативна насоченост.

По наша преценка тази насоченост на екранния образ открива възможности за едновременно обучение на много хора, които спонтанно се включват в творческо адаптиране в представените динамични ситуации и по този начин проявяват пълноценна готовност за езикова дейност, за активно включване в нейното упражняване.

Върху еcran човешкият образ представя или даден индивид (дадена човешка личност), или обобщен литературен герой. Така

образите на диктора в даден филм, на телевизионния говорител, на поета, рецитиращ свои произведения, на политическия коментатор, на интервюирания ръководител, директор, футболист или шампион по даден спорт и т. н. ни дават възможност за опосредствано възприемане на самите тези личности. Чрез своите екранни образи „те играят сами себе си“ и ни информират за собствения си външен облик, за психическото си състояние (ако предаването по телевизията е директно), за собствената си мимика, жест, реч, за собствената си изява, въобще в действителни житейски ситуации, разкривайки и част от потенциалните си възможности.

Значително по-различно е положението при кинофилма и телевизионния филм. При тях образът на человека представя освен себе си и обобщения герой, чиято роля той „играе“. Следователно информацията, която ние възприемаме, ни говори по-малко за външния облик и психическото състояние на личността, чийто еcranен образ възприемаме. Налице е игра, в която личността участва, представяйки не само себе си, а главно своя герой. В тази игра личността изявява главно една своя способност — да се превъплъща в образа на своя герой и за тая способност на личността най-вече ние ще получим информация, ако имаме такава насоченост на нашето внимание. Останалите свои качества и характеристики личността-изпълнител в този случай ще маскира за сметка на изявата на героя.

С оглед на възникналата идея за използване на екрана като средство за моделиране на реални ситуации в учебни условия, бихме могли успешно да използваме както директното предаване, така и реализирания предварително филм. Безспорно необходимостта от поднасяне на пълноценно замислени, обсъдени и творчески реализирани динамични ситуации ни кара да предпочетем предварително подгответия филм.

За да извадим обаче обучаемите от пасивна съзерцателност и да ги предизвикаме на едновременно активно, лично участие в развиващото се филмово действие, т. е. да постигнем ефекта на присъствие и участие, и в двата случая е необходимо да използваме посочения вече феномен при възприятие на екранния човешки образ.

Нека във връзка с това анализираме и обясним неговата същност.

Комуникационните средства на человека са съсредоточени главно върху неговото лице (уста, очи, поглед, мимика, жест, наклон и т. н.). Очите, които възприемат всички най-фини изменения по израза на лицето на партньора, основателно са си присвоили функцията на комуникативен фокус, събиращ в едно всички комуникативни сигнали, идващи от влизация в контакт с нас партньор. По своята природа речта е дифузно комуникативна, но винаги има смисъл, ако е адресирана към определен възприемащ обект. Ето защо тя или включва сигнал на адресиране (например обръщение), или предварително се знае нейното адресиране, например към много индивиди в дадена аудитория.

Пълна комплексна комуникативна насоченост с фокусиране посочите на всички комуникативни средства на человека може да се постигне само с насочване на погледа в очите на възприемащия информацията индивид. Най-пълно разбиране и отразяване от възприемащия индивид ще се получи, когато той възприема насочения директно към него изразителен поглед, мимика, реч и жест, т. е. всички комуникативни средства

на партньора. При такава насоченост е възможна и безречева комуникативност, каквато сполучливо реализират глухонемите; но само по двойки, зорко гледайки един в друг.

Ясно е, че един човек може да реализира такава цялостна комуникативна насоченост само спрямо един единствен партньор. В случая, когато човек говори пред мнозинство, само речта е едновременно адресирана към всички, като останалите комуникативни средства — поглед, мимика, жест и т. н., са насочени към избрано лице, най-често това, което с поглед най-добре изразява комуникативната си насоченост и внимание към говорещия.

За разлика от живия човек, екранният образ има „способността“ да реализира персонална комуникативна насоченост към много зрители едновременно. Образът има възможност „едновременно“ да гледа в очите и „да разговаря“ с много партньори, поднасяйки информацията персонално, но едновременно, и това е единственото, но важно негово превъзходство над живия човек. Тази многопосочна комуникативна насоченост се постига чрез заснемане на обръщащите се към зрителя изпълвачи при насочен в обектива на снимачната камера поглед.

Така реализиран, този феномен ще позволи едновременно комплексна комуникативна насоченост към много зрители, възприемащи всеки поотделно насочеността на образа само към себе си, независимо от всички останали. Пространството, в което зрителите ще могат да разчитат на такова възприятие, ще се определя естествено от големината на еcranния образ, с оглед разрешаващата способност на остротата на зрението, от пределите, в които се запазва висока константността на възприятието по величина и по форма и освен това от пределите, в които се запазва чувството за естествен речев контакт.

Обяснението на описаното явление накратко се изразява в това, че за всеки момент образът на екрана е еднакъв, независимо от мястото на зрителното възприемане, стига да не е извън посочените по-горе предели. Ако образът е статичен и се възприема от човек, менящ мястото си, то у възприемация възниква възприятие, че образът го следи и го следва с погледа си, независимо от това в каква посока се придвижва. Това своеобразно възприятие се получава благодарение на обстоятелството, че образът върху екрана е плосък и при придвижването на зрителя и възприемане от различни „позиции“ структурата и съдържанието на екранното изображение не се променят, както това би станало, ако наблюдаваме жив човек в статично положение, фиксирал погледа си в неизменна точка.

Чрез съвсем прост експеримент можем да установим, че ако фиксираме погледа си в човек, запазващ изцяло статично положение (включително посоката на погледа си), то зрителна взаимна комуникативност с него можем да постигнем само в един единствен случай — заставайки така, че нашият комуникативен център да попадне точно в посоката, в която е фиксиран погледът на изследваното лице и насочвайки собствения си поглед така, че двата зрителни лъча да се сливат. При най-малкото наше отместване взаимната зрителна комуникативност ще се наруши. Ако искаме да я поддържаме, ще трябва да заставим изследваното лице (даже запазвайки общ статичност) да ни следва с поглед, поддържайки сливането на двата зрителни лъча, попадащи в съответ-

ветните комуникативни центрове. При това положение премествайки с в страни, ние ще заставим изследваното лице да завърта очи така, ч погледът му да ни следва, т. е. във формата и положението на неговит очи настъпват изменения, които се отразяват и върху ретинното изображение на нашите очи. Освен това се изменя и общата форма на лицето, очертанието на нос, уста, очи, появяват се нови елементи, които преди това не са се виждали. Тези промени също се отразяват върху ретинното ни изображение, но нашето главно внимание е насочено в съхранение на зрителната комуникативност.

Какво става при възприемането на статичния плосък човешки образ, заснет при гледане в съответния обектив, т. е. когато е било налице сливането на лъчите, фиксиращи двета зрително-комуникативни центрове? При разглеждане на този образ от различни „позиции“, както вече се изтъкна, ние го възприемаме при съхраняваща се зрителна константност.

Зашо става така? Нали при нашето изместване формите на изображението се променят, зениците от кръгове стават по-малко или повече елипси, главата става по-удължена и сплескана в страни, об що взето, и по величина, и по форма ретинният образ при нашето преместване се мени, но въпреки това зрителната комуникативност се запазва!

Обяснението идва от това, че в първия случай при възприемането на статичното изследвано лице, макар да действува константността на възприятието, тя не може да преодолее появата на нови елементи, промените в съдържанието на възприятието, в неговата структура, а се ограничава в преодоляване само на промените във формата и величината, докато при възприятието на плоския статичен образ—върху ретината, изображението се мени само по форма и величина, без да променя константността на съдържанието и структурата си. Тези промени, както вече се установи, в определени пространствени граници се преодоляват от формираната константност на възприятието.

При динамичния образ (на екран например) можем да приемем, че той е съвкупност от статични образи, временно подредени, позволяващи фазно възприемане, подчинявайки се на посочените закономерности. При това в динамичния, възприеман зрително и слухово образ движението и говорът са фактори, които още повече засилват възприемането на взаимната комуникативност при такова заснемане на образа.

Отново трябва да си припомним, че константността на възприятието е относително най-висока и устойчива, когато обектите се възприемат в ситуация най-близки до реалните, когато се възприемат като елементи на динамични естествени ситуации. Всичко това би предизвикало у много зрители едновременно опосредствувано възприятие за събития и действия, ставащи в непосредствена близост, при лично присъствие и „участие“. Ако при това се провокира, чрез директни въпроси или други предизвикателства, говорно участие в продължение на известно време съобразно „развиващите се събития“, то ще може да се реализира едновременно от много индивиди самостоятелно речево поведение. Това говорно участие би имало най-голяма полза за нас, ако чрез него бихме могли да водим „разговор“ на изучавания чужд език, при пълна застраховка, че евентуалният неуспех не ще бъде обществено достояние.

В най-добрия случай обаче, техническият комплекс трябва да осигурява за всички обучаващи се „зрители“ самозаписване с оглед използването на вътрешна обратна връзка и обективиран самоконтрол, чрез по-следващо сравняване на собственото речево поведение с това на „идеалния зрител“.

Възникналата на базата на това теоретично разглеждане идея за практическо използване на описанния феномен в учебния процес и на първо място за активно чуждо езиково обучение и развитие на речеви умения доведе до поредица експериментални, инженерно-психологически и психолингвистични изследвания.

Най-напред се проведе предварителен лабораторен експеримент с ограничен брой изследвани лица, с цел да се установи възможна ли е реализацията на двупосочна, многоканална речева комуникация, макар под формата на игра, между образа от екрана и много зрители едновременно.

За целта беше подгответен сценарий (на френски и английски език) върху фона на футболно състезание — мача „ЦСКА — Челси — Англия“ и реализиран филм — заснет на видеомагнитофонна лента.

Замисълът позволяващ да се предизвика както неподгответена монологична реч на чужд език, по наблюдавани динамични ситуации — коментар на развоя на играта, така и неподгответена диалогична реч — интервю върху току-що наблюдаваната футболна игра.

След експеримента следваше да се проведе беседа с всяко от изследваните лица.

В експеримента взеха участие (като изследвани лица) студенти от III курс френска филология и от IV курс английска филология — общо 8 души. Участието им беше индивидуално, при строго еднакви условия. На всеки предварително се прочиташе кратка инструкция, с която му се обясняваше, че ще трябва да участвува в игра, в която ще извършва това, което „събитията“, ставащи на екрана, го предизвикват. По време на футболната игра изследваното лице следваше да застава по-далеч от екрана и да коментира нейното развитие, а при интервюто — по-близо, и да води „разговора“ с образите от екрана.

След инструкцията изследваното лице беше оставяно само, като наблюдението върху него се извършваше скрито, а речевото му поведение се записваше чрез скрит микрофон.

При завършване на експеримента с всяко подопитно лице се провеждаше предвидената беседа, записана също от скрит микрофон.

Поради това, че във възприетата методика не се предвиждаха количествени показатели и отчети, то обработката на получените експериментални данни (записи на магнитофонна лента) и резултатите от скритото наблюдение се извърши без математически и статистически анализ.

В резултат на тази обработка и обобщение бяха формулирани следните

ИЗВОДИ:

1. Двупосочната, многоканална речева комуникация между образ от еcran и мнозинство зрители едновременно е възможна независимо от мястото на зрителя в зала с достатъчно големи размери. Тази констатация открива възможността за рязко повишаване на ефективността на обуче-

нието чрез предизвикване на едновременната мисловна и речева активност на всички обучаеми и реализация на самостоятелно речево поведение на изучаван чужд език. Естествено това би способствувало за развитие на речеви умения при подобрена психическа регулация.

2. Взаимодействието с учебно-техническото средство се преживява като нещо интересно и приятно, особено когато се осъществява под формата на игра.

3. Осигурява се възможност на вътрешно-обратна връзка и обектизиран самоконтрол. Използването на „идеален зрител“ за сравняване на собственото речево поведение с това на езиково добре подгответен участник облекчава както обучаемия, така и контролните функции на преподавателя.

4. Малките размери на екрана обаче не позволяват показване на по-цялостни ситуации, без намаляване на пропорциите, обстоятелство, което отдалечава образа от зрителя. Освен това малкият экран не позволява присъствието на повече реални обекти в полезрението на зрителя и естествено намалява ефекта на присъствие и участие. Следователно за предпочитане е големият экран.

Тези изводи, както и първите отзиви за реализирания вече експериментално-проучвателен филм „Златната мадона“ дават основание да приемем, че разглежданият от нас феномен би могъл сполучливо да се използва за създаване на динамични ситуации в обучението по чужди езици, а също и при други случаи — при обучение на оператори за действие в аварийни ситуации и др.

ЛИТЕРАТУРА

1. Б. Г. Ананьев — Человек как предмет восприятия, М., 1965.
2. Б. Г. Ананьев и др. — Индивидуальное развитие человека и константность восприятия, М., 1968.
3. Б. Г. Ананьев — Пространственное различие, М., 1953 г.
4. А. А. Бодалев — Восприятие человека человеком, Ленинградский университет, 1965.
5. Н. Н. Волков — Восприятие предмета и рисунка, М., 1950.
6. Б. Ф. Ломов — Сенсорные и сенсомоторные процессы, М., 1972.
7. Г. Д. Пирьов — Педагогическая психология, С., 1962 г.

КЪМ ПРОБЛЕМА ЗА ПСИХОЛОГИЧНОТО ИЗУЧАВАНЕ НА СТРАХА У ДЕЦАТА

ХР. ХРИСТОЗОВ — Катедра по психиатрия при Медицинската академия, София

Изучаването на страховите състояния е сравнително труден проблем както е въобще трудно изучаването в психологичен план на емоционалния живот. Смятаме, че подходът към страховите състояния може да бъде насочен по няколко начина, а именно чрез:

- изследване на съществуващите страховото изживяване соматични — главно единокринни и вегетативни — изменения.
- субективно отчитане на преживяването дотолкова, доколкото т. нар. „субективен отчет“ има своята обективна, научно достоверна страна.
- наблюдение на поведението.
- експериментално-психологични постановки, всред които някои са специално пригодени за целта, например Taylor Manifest Anxiety Scale.

— изследване на висшата нервна дейност чрез условно-рефлексни методики.

— изучаване на конституционалите и личностови основи, които могат да влияят върху появата, интензивността и динамиката на страховите реакции.

Във всички горепосочени направления са правени изследвания, които са довели до интересни данни и резултати. Но трябва да се приеме, че както за емоциите изобщо, така и в частност за страховите преживявания научните в строгия смисъл на думата данни са сравнително малко.

Ето и някои от тези осъкъдни данни. Прилагайки Taylor Manifest Anxiety Scale V. Vassiliou, J. S. Georgas and G. Vassiliou (1967) установяват, че жените имат по-висок показател за тревожност, отколкото мъжете, при всички възрасти и при всички равнища на образование. Най-високото образователно равнище е с най-ниски показатели за тревожност при всички възрасти и при двата пола.

Заслужава внимание работата на D. E. Mc Allister and W. R. Mc Allister (1967), посветена на изучаване състоянието на „инкубация на страх“. Предполага се, че някакъв процес, засечен от първоначалния не-приятен стимул, продължава през интервала от време и довежда до увеличение на страх. Специфичната природа на процеса е неизвестна: правено е било сравнение с несъзначателните процеси (K. Diven, 1937) или с набраната ретикуларна активност (M. R. Denny and R. E. Ditchman, 1962).

В нашата литература има твърде малко изследвания, взели отношение към излагания проблем. Всред тях можем да споменем изследванията на Х. Христозов (1959) върху така нареченото „сценично вълнение“, което в основата си е една сложна страховска емоция, Регистрирани са редица вегетативни показатели, които са съпоставени с личностови, типологични и обстановъчни моменти. Открити са закономерни взаимоотношения, тълкувани в светлината на павловските схващания за типовете висша нервна дейност и за съотношението на двете сигнални системи. Установява се

че наблюдаваните явления могат да бъдат обяснени от гледище на учението за условните рефлекси. Друго изследване на български автори, имащо отношение към проблема, е на T. Gotsev and A. Ivanov (1954), посветено на измерване телесната температура у студенти по време на изпит

МЕТОДИКА

Бяха изследвани 32 невротично болни деца и юноши на възраст от 5 до 15 години. Схемата на изследването включваща следните елементи:

1. Общо впечатление, наблюдение на поведението, отношение към експеримента.

2. Беседа, засягаща ситуацията на детето в училището и семейството, разкриваща неговия духовен кръгозор и равнището на придобитите знания.

3. Изследване на отделните психични сфери и главно на мисловната, интелектуално-мнестичната, на концентрацията и издръжливостта на вниманието посредством редица методи: възприемане на цвет, схващане на форми, числови представи, метод на класификация, изключване на четвърти излишен предмет, сравняване и различаване на понятия, метод на противоположности, разкриване на съществени признаки, на отношение вид—род, прости и сложни аналогии, подреждане на серийни картини, разбиране на сюжетна картина и на литературен текст, откриване на числови закономерности, „прогресивни матрици“ на Равен, речник, пословици, проба за темп и работоспособност на Крепедин, Паули-Сикорски, тест на Векслер.

РЕЗУЛТАТИ

Смущенията в една или друга сфера на психичния живот отразяват определени нарушения на невродинамиката на общото болестно състояние при дадено предразположение на личността. Те са сумарен резултат на разстройствата, без да отразяват в специфични форми тяхната предметно-съдържателна страна. Ето защо тълкуването на техните резултати би следвало да стане в процеса на съпоставяне с личностовата характеристика и общата психопатологична картина.

Резултатите, получени от психологичното изследване, показваха особености, които могат да се представят схематично в няколко групи:

I. Без отклонения от нормата. В тази група се оказват пет деца. При тях формалният анализ на резултатите от изследванията на отделните психични сфери не показва отклонение от стойностите и качествените оценки, приети за присъщи на здравите хора.

Касае се преди всичко за момчета. Това е може би случайност, тъй като е трудно да твърдим, че мъжкият пол ще прояви по-голяма съпротива към нарушаването на психичните функции в заболяването. Друг факт, който прави впечатление, е, че всички деца са над 12 години, т. е. с вече укрепили възможности на нервната система. Това вече може да изглежда закономерно — че в по-късната детска възраст психичните функции се нарушенават по-трудно.

По-голяма част от децата не се изявяват с преморбидни особености на личността. При едно от децата се откри невропатия с известна нервното развитие при добро интелектуално равнище.

При повечето от децата страховите патологични изживявания възникват под външни въздействия, главно от психотравматично естество.

При всички тези пет деца съществува по всяка вероятност достатъчна устойчивост на нервната система, която устоява суфициентно на изискванията на психологичния експеримент.

II. Ниско интелектуално равнище. Така се изявиха осем от изследваните деца. Общият поглед върху техните състояния ни дава основание за следните разсъждения:

— болестните форми на страхови изживявания са твърде различни, главно неврози със затегнат ход на протичане; често е наличието на ионни страхове.

— в етиологията на заболяването се очертават психотравматични въздействия с продължителен характер, както и соматогенни влияния. В тяхко случаи решаващо значение има смяната на жизнения стереотип.

— страховете в редица случаи са общи, неясни, дифузни, по типа на изживяванията за витална застрашеност. Когато са изпълнени с предметно съдържание, то е сравнително елементарно, бедно, отразяващо инсуфициентния жизнен опит и впечатления.

— честа е появата на хипохондрични страхове, и то във форма, която ги свързва повече до инстинктивно преживяваните възможности за бъдеща гибел, отколкото до мисловната преработка на жизнения опит, познанията и патологичните жизнени усещания.

— когато, макар и нарядко, се появяват натрапливи изживявания, те също са крайно елементарни и се отнасят до прости по структурата и съдържанието си елементи.

III. Високо интелектуално равнище. Тука спадат две деца. Те показват следните особености:

— болестните картини не се обуславят масивно от външни влияния а в тях извират от вътрешната нагласа компонент е като че ли доминира.

— нехармоничното развитие на двете сигнални системи с преобладаване на втората създава не само физиологичната основа за психастенизацията на характера, но и за образуването и поддържането на инерти огнища в кората на големите полукулби. Това се изявява с появата на натрапливости.

IV. С неустойчивост и колебливост на реакциите. В тази и следващите групи е отразено нарушеното равновесие в протичането на основните нервни процеси. Неравновесието може да има различна поляризация и различна интензивност. Така, освен крайните варианти на относително трайно преобладаване на възбудния или потискащия процес, можем да имаме и по-изразени колебания без открояващо се доминиране на единия от процесите.

В тази група спадат седем деца. Анализът на тяхното състояние дава основание за следните изводи:

— преобладава по-малката възраст, като дори слиза до три години.

Незавършеното узряване и стабилизиране на нервните процеси създава очевидно по-благоприятни предпоставки за нарушението им в посоченото направление.

— моментите от соматогенно естество, включително невропатната конституция, се срещат в етиопатогенезата на по-голяма част от децата.

— страховите компоненти на психопатологичната картина са доста масивни по разпространение и интензивност. Те се отразяват на цялостната изява на личността посредством повече или по-малко трайни нарушения на поведението.

— психотравматизиращите въздействия заемат сравнително скромно място в етиологията на болестните картини.

— чести са проявите на нощи страхове и вегетативна дисфункция.

V. С пасивност, неравномерност на реакциите. Тази група представлява в същност едно „придвижване“ към задръжния полюс в сравнение с предидущата. Тук неравномерността или неустойчивостта се развива под постоянната тенденция за преобладаване на потискашия процес. При две деца от тази група са налице масивни фактори от телесно естество, заедно с изнежаващо възпитание. Всичко това не е дало възможност за развитие на съпротивителните сили на организма в нормалната минимална степен.

VI. С изтощаемост на реакциите. Тук прокрадващата се тенденция в предишната група е още по-ясно изразена. Астеничният полюс на реакциите придобива голяма притегателна сила поради още по-засилената склонност към развитие на надпределно потискане. Към тази група принадлежат две деца. Анализът на техните истории на заболяването показва убедително къде се крие причината на така подчертаната изтощаемост на реакциите. В единия случай това е масивната констелация на етиологични фактори — и соматогенни, и психологенни; във втория — подчертаната личностова предразположба с неблагоприятното съчетаване на черти от психастенния и хистеричния кръгове, т. е. сумиране на две конституционални основи, характеризиращи се със слабост на възбудните възможности и склонност към развиване на потискащ процес, включително и в по-ниските етажи на централно-нервната динамика. Самите болестни картини превеждат на психологичен език невродинамични особености: това са масивни, общи, дълбоки страхови изживявания, отсенени хипохондрично, танатофобно и стресово.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изследвани са 32 деца на възраст от 5 до 15 години, с редица експериментално психологични постановки, както и с психологични тестове, някои нагодени специално за изследване състоянията на страх. Установени са следните особености:

I. Без отклонения от нормата при психологичното изследване. Касае се за деца в по-късна възраст, които не показват особености на личностовата структура. При тях страховите изживявания са предизвикани главно от външни въздействия.

II. Ниско интелектуално равнище. Страховете са неясни, дифузни по типа на витална застрашеност, бедни и елементарни по съдържание

III. Високо интелектуално равнище. Вътрешната нагласа на личността има голямо значение. Чести са натрапливите изживявания.

IV. С неустойчивост и колебливост на реакциите. Преобладават деца в по-малка възраст, с интензивни страхови изживявания.

V. С пасивност, неравномерност на реакциите. Тук има масивни фактори от телесно естество.

VI. С изтощаемост на реакциите. При масивно въздействие на много фактори, включително и от телесно естество, астеничният полюс на реакциите придобива голяма притегателна сила поради засилената склонност към развитие на надпределно потискане.

ЛИТЕРАТУРА

1. Христозов Х. — Ученietо на И. П. Павлов и проблемите на музикалното изкуство. Известия на И-та за музика при БАН, кн. V, 1959.
2. Gotsev T., A. Ivanov. — Acta physiol. acad. sc. hung., 4, 1954.
3. Denney M. R., R. E. Ditchman — The locus of maximal „Kamin effect“ in rats. J. of Comp. and Physiol. Psychology, 55, 1962, 1069—1070.
4. Diven K. — Certains determinants in the conditioning of anxiety reactions. J. of Psychology, 3, 1937, 291—308.
5. McAllister D. E. and W. R. McAllister — Incubation of Fear: an Examination of the Concept. J. of Exper. Research in Personality, 2, 3, 1967, 180—190.
6. Vassiliou V., J. G. Georgas and G. Vassiliou — Variations in manifest anxiety due to sex, age and education. J. of Personality and Social Psychology, 6, 2, 1967, 194—197.

ВАЖНО!

Абонаменти за новата 1974 г. се приемат в редакцията на бюлетина.

Годишен абонамент — 1,60 лв., отделен брой — 0,40 лв.

Сумите изпращайте на адрес: София, пощ. кутия 1333, за бюлетин „Психология“, стадион „В. Левски“.

НАУЧЕН ЖИВОТ

XV СВЕТОВЕН КОНГРЕС ПО ФИЛОСОФИЯ И УЧАСТИЕТО НА МАРКСИСТИТЕ-ПСИХОЛОЗИ

От 17 до 22 септември т. г. в гр. Варна се състоя XV световен конгрес по философия, посветен на темата: „Човек, наука, техника“. Конгресът бе открит от председателя на Държавния съвет на НРБ др. Тодор Живков, под чийто патронаж се провежда самият конгрес. В неговата работа взеха участие повече от 3000 души и бяха изнесени повече от 1000 доклада и научни съобщения. Особен интерес предизвикаха пленарните заседания на конгреса по темите: „Философия и наука“, „Морал и култура“, „Техника и човек“, както и колоквиумите на теми: „Разумът и действието на преобразованието по света“, „Философията в процеса на научно-техническата революция“, „Структура и методи на съвременното научно познание“, „Техниката, мирът и съвременният марксизъм“. Особено интересна от гледна точка на психологическите въпроси, бе проблематиката на тема: „Същност и съществуване на човека“, в работата на която взе участие и българският психолог Искро Косев с доклад на тема: „Структура на личността — принципи и норми на управление и самоуправление“, както и темата: „Човек и лична свобода“.

Безспорно най-голям интерес за всички психолози предизвика изследователската група по „Философските аспекти на психологията“, работата на която се ръ-

ководеше от известния френски марксист — философ и психолог — Люсиен Сев. Съпредседатели бяха известната съветска психологичка проф-д-р Е. В. Шорохова и докторът на философските и психологически науки Ч. Тейлър. Изнесоха доклади редица философи и психологи от социалистическите страни. Е. В. Шорохова от Института по психология при АН на СССР в своя доклад на тема: „Съотношение на външното и вътрешното в детерминациите на психологическото и проблемът на активността на съзнанието“ изтъкна диалектическата връзка между външното и вътрешното и аргументира известното марксистко положение за това, че „външните причини действуват, пречупвайки се чрез вътрешните условия“. Тя изтъкна, че „дейността изпъква като форма на активно въздействие на човека с обективната действителност като фактор, опосредствующ детерминациите на психологическите явления от въздействията на външния свят“. В същия дух беше и докладът на К. К. Платонов, който не присъствуваше на конгреса, на тема: „Вътрешното и външното в човека“. За това как външното практическо действие се интериоризира във вътрешно-логическо действие (теорията на интеграцията на Виготски, Галперин, Леонтиев) беше посветен докладът на българския философ и психолог Лилиян Ганчев на

тема: „Интериоризацията и установката“. Той се опита да свърже тази теория с теорията за информацията и теорията на Узнадзе за установките. Пак в същото направление, все във връзка с процеса на познанието и мястото на психическите феномени в него, беше и докладът на българския психолог Л. В. Леви на тема: „Към проблема за първичните и вторични свойства на нещата“, в който авторът се спира на терминологическата постановка на проблема за вторичните и първичните качества, като се опита да разгледа възможността за емпиричното и експерименталното разработване на проблема за първичните и вторичните качества. По-пряко свързани с темата на самия конгрес бяха докладите на българския психолог доц. Георги Йолов, чийто доклад беше прочетен от Велина Топалова, на тема: „Техническият прогрес, ситуация и ситуативна психика“, на акад. Б. Ф. Ломов (СССР), който също не присъствува, на тема: „Психология и научно-технически прогрес“, както и колективният доклад на К. К. Платонов, Ю. А. Киршан и В. Ф. Ковалевски (СССР) на тема: „Проблемите за съответствието на личността и професионалната дейност“. Особено обстоен беше докладът на Л. В. Сохан от СССР — Институт по философия на АН УССР, на тема: „Влиянието на научно-техническата революция върху социално-психологическото състояние на обществото“. В този доклад се прави опит да се посочи глобалният характер на влиянието на научно-техническата революция не само върху икономиката, социално-политическите и идеологическите отношения, но и върху психическата сфера в обществото — сферата на съзнанието, социалните чувства, интересите, потребностите, традициите и т. н.

Друга голяма група доклади бяха посветени на някои общометодологи-

чески проблеми на психологията. Такъв беше докладът на А. В. Брушински (СССР) на тема: „За природата на психичното“ в който се изтъква, че психологията изучава психичното като процес, тъй като процесът е основен начин на съществуване на психичното. Също така общометодологически характер има докладът на Л. И. Анциферова (СССР) на тема: „Принципът за връзката на психиката с дейността — водещ методологически принцип на психологията“, докладът на Ф. И. Георгиев (СССР): „За природата на съзнанието“, в който съзнанието се разглежда като отражение на реалния начин на живот, докладът на чешкия философ Й. Линарт на тема: „Битие, човек, съзнание“, в който се разглеждат принципът на детерминизма и принципът на противоречието и борбата на противоположностите.

От докладите на българските философи и психологи голем интерес предизвика докладът на Стою Стоев на тема: „Теорията за отражението и проблемът за безсъзнателното“, с който той се противопостави на някои западни автори, които се опитаха да прокарват неофрайдистки концепции на заседанията на работната група. За чест на нашата марксическа философска мисъл той подчертава голямото значение на нашия философ-марксист Т. Павлов за изясняване безсъзнателното само като етап от развитието на отражението.

На проблемите за развоia на психологическите науки в сегашната епоха на научно-технически прогрес бе посветен докладът на известния български психолог проф. Г. Д. Пирьов на тема: „Връзката на психологията с другите науки“. Интерес предизвика и докладът на унгарския психолог Г. Ласло на тема: „Върху самостоятелността на психологията в личността“. Освен това от социалистическите страни взеха участие и

други психолози и философи с редица доклади и научни съобщения: И. А. Джидарян (СССР) — „Към въпроса за мотивацията“, П. Е. Ярек (СССР) — „Развитие на моделното обяснение на мисленето в психологията“, И. Б. Михайлова (ВПШ, Москва) — „Ролята на чувствено-емоционалната сфера в научното творчество“, В. Михайлова (АОНСУ, НРБ) — Фilosофско-методологически проблеми на психологията на управлението“, В. Медер (ГДР) — „За активността на психологията при социалистическото управление“, Н. И. Ренвалд (УССР) — „Някои методологически предпоставки за разработка на научната концепция за подсъзнателното“, Е. Д. Щаранков (НРБ) — „Човешкото същество — неговият начин на живот и мястото му в обществото“, В. В. Шеляг (СССР) — „Методологическата функция на философията по отношение на съвременната психология“, Е. Ф. Тарасов (СССР) — „Социалната обусловеност на културно-историческата специфика на речовото мислене“, В. Павелко (СССР) — „Обусловеността на психическия факт“.

Голям интерес предизвика и докладът на председателя на изследователската група — френския философ и психолог-марксист Люсиен Сев, на тема: „Кризата на психологическия позитивизъм и историческият материализъм“, в който той убедително доказва несъстоятелността на психологическия позитивизъм в буржоазната психология и подчертава, че единствената научна методологическа основа на съвременната психология за личността може да бъде само историческият материализъм.

Освен тези доклади на психолозите-марксисти (общо 30 на брой), в работата на изследователската група по философските въпроси на психологията взеха участие и 13 души от западните страни, които явно не споделяха марксистките схващания за

психиката и нейната същност. Голяма част от тях изразяваха известни неофрайдистки схващания. Такива бяха докладите на С. А. Бърнс — „Разделен мозък, разделена личност“, на Ф. Мерлан — „Самопознание“, Дж. Сондърс (Канада) — „Парадоксът на самоизмамата“, Р. Абелсон (САЩ) — „Самоизмамата“.

Доклади и научни съобщения направиха и други западни автори: П. Атрея (Индия) — „Фilosофски аспекти на съвременната психология“, А. Берман (САЩ) — „Функционализът в науката и технологията“, Т. Бърфорд — „Критика на обяснението на Скинер за поведението в процеса на обучението“, Ч. Чейнг (САЩ) — „Теорията за идентичността и непълнотата ѝ“, Д. Крокер (САЩ) — „Природата и стойност на науката за човешките действия“, Ч. Даниелс (Канада) — „За съзнателното действие“, Б. Дрикол (САЩ) — „Психология на машините (роботите)“, Д. Хейлд (САЩ) — „Върху способностите на някои машини“, Л. Йенсен (Копенхаген) — „Език и теория“, К. Б. Мадсен (Дания) — „Метанаучната парадигма в психологията“, С. Петън (Канада) — „Върху теорията на Хюм за разума“, К. Педън (САЩ) — „Равенството и творческото развитие“, Д. Клинкенберг (Белгия) — „Участието“, Жан Пиаже и Леви Брюл, Пол Сивек (Италия) — „Познанието на свободната воля“, Д. Смит (САЩ) — „Към психо-философската теория за творческите способности“.

Интересен спор предизвика един френски философ, който нямаше доклад, но направи изказване относно структурирането на обществените науки. Той се опита да постави най-високо като най-абстрактна наука, стояща по-високо по абстрактност от икономиката, социологията и социалната психология — психоанализата. Неговото изказване беше повод за изказване на психолози и фило-

софи-марксисти, които изразиха несъгласие. В същия критичен дух бе докладът на д-р Р. Лазарова и д-р Генчев (НРБ) на тема: „Биологичните фактори в развитието на индивида и обществото“. Изобщо даде се достоен отпор на някои опити за неофрайдистки обяснения на психичните явления.

Особено силно впечатление направи заключителното изказване на председателя на исследователската група Люсиен Сев, който даде достоен отговор на опита на Ч. Тейлър да доказва, че не е само марксизъмът най-

вярната и правилната научна теория за обяснението на психическото и на личността, че трябва да се развиват всякакви теории.

Мнението на повечето наблюдатели, гости и делегати е, че XV световен конгрес по философия ще остане в историята като конгрес, на който марксистите-философи имаха решителен превес и марксистката философия продемонстрира своето превъзходство над буржоазната философска мисъл по проблемите за човека, науката и техническия прогрес.

П. ВАСИЛЕВ

ПРОБЛЕМИ НА ПСИХОЛОГИЯТА НА МЕЖДУНАРОДНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИ КОНГРЕС

От 3 до 7 септември 1973 г. в Париж се състоя Шестият международен конгрес на педагогическите науки. Този конгрес се свиква от Международната асоциация на педагогическите науки, в която членуват педагози и просветни дейци от много страни. Работата на конгреса беше концентрирана върху главната тема — „Приностът на фундаменталните науки за педагогическите науки“. На тази тема бяха посветени както пленарните, така и някои от заседанията на комисиите (секциите). Психологически проблеми бяха засегнати и в едините, и в другите заседания.

Както трябва да се очаква от поставената тема на конгреса, въпросът за психологията като една от фундаменталните науки за педагогията беше поставен на разглеждане в един от пленарните доклади. Този доклад, изнесен от проф. Уйлям Уол от Лондонския университет, обхвана в същност някои аспекти на въпроса за приноса на детската и педагогическата психология за педагогиче-

ските науки. Бяха разгледани три въпроса:

Първият от тези въпроси се отнася до ролята на движението за измерване на интелигентността и за многофакторния анализ на интелигентността не само с методите, които създаде Бине, но и с по-новите проучвания от школата на Пиаже, както и с опитите на английските психологи да създадат тестове, резултатите от които не зависят от културата и подготовката на изследваниета.

Вторият въпрос се отнася до значението на теориите за учене във всекидневната практика на учителя, а третият въпрос — за ролята на емоционалната сфера в процеса на ученето. Авторът основателно подчертава значението на психологическите изследвания в тези области като основа за правилна теория и ефективна педагогическа практика.

И в други от пленарните заседания бяха засегнати въпроси на психологията, например в доклада на

френския професор М. Дебес, обаче по-специално на тях бяха посветени заседанията на четири от комисиите, а именно комисиите по психопедагогия (педагогическа психология), социална психология, психоанализа и методи за изследване. Ще дам кратки сведения само за двете от секциите, в които имах възможност да участвувам, тъй като комисиите за седаваха почти едновременно.

В секцията върху методите за изследване в областта на педагогическите науки, наред със собствените педагогически методи, бяха разгледани и методите на психологията, на логиката, на епистемологията, математиката, които се прилагат в тази област. Основният доклад върху значението на експерименталните психологически методи за педагогическите изследвания беше изнесен от Г. Д. Пирьов, който представи своята класификация на психологическите методи и изтъкна диференцирано по-голямото или по-малкото значение на тези методи за педагогическите науки. В другите доклади и разисквания тези въпроси бяха частично заsegнати.

В секцията (комисията), посветена на въпросите на педагогическата психология, бяха поставени за разглеждане две основни теми: 1. Какъв е приносът на психологията за педагогията и 2. Как да се построяват учебни планове и програми.

Повечето от докладите и изказванията се отнасяха към първата тема, а и другите имаха психо-педагогически характер. В доклада на проф. Винсент Окон (Полша) се разглеждат въпросите за многостранината дейност на учениците с оглед на методите на обучение. Авторът разглежда тези методи през призмата на четири типа учене, които той означава като: учене чрез асимилация, индуктивно учене, учене чрез действуване и учене чрез усвояване на ценности.

В доклада на А. Косаковски (ГДР) се разглежда въпросът за детерминантите на психическото развитие и последствията за възпитанието. Върху основата диалектико-материалистическото разбиране за психическото развитие и в резултат на свои изследвания докладчикът прави извода за необходимостта да се преодолеят някои от традиционните съяздения относно учебните възможности на децата от различните възрасти. Затова той изтъква необходимостта психологи да участвуват в колективите, които съставят учебните планове и програми, и то не само за установяване на учебното съдържание, но и за изясняване на средствата и методите за неговото усвояване с оглед на всестранното развитие на учениците.

Въпросът за отношенията между педагогията и детската психология беше разгледан в доклада на В. Ф. Нел (Англия). Като застъпва правилното гледище, че детската психология не може да се разглежда като приложна наука, понеже тя има характер на фундаментална, същевременно този докладчик по своеобразен начин разглежда тази наука като генетична антропология, а след това и като „регионална антропология“. От друга страна, според него и педагогията не трябва да се разглежда като приложна наука, а като фундаментална, която има за обект възпитателната дейност, явяваща се съществена и специфична особеност на человека, който се отличава с това, че е обект на възпитание и едновременно с това изпълнява възпитателски функции.

В доклада на проф. М. Клейн (ГДР) на тема: „Психо-педагогическите изследвания и решаването на проблемите на училищната политика“ се изтъква значението на тези изследвания за установяване на целите и средствата на учебно-възпитателната

дейност, без да се намалява значението на обществените изисквания към нея. Като подчертава възможността на психологическите изследвания, Клейн същевременно подчертава сложния и автономен характер на педагогическия процес, който трябва да се изучава и на базата, и независимо от психологическите и социологическите проучвания.

В изказването на проф. А. Н. Левитин (СССР) се изтъква от нова страна значението на психологията за педагогическите науки, като се подчертава необходимостта при съставяне на учебните планове и програми да се държи сметка за явленията на

акселерацията на психическото развитие и за цялостния характер на личността на учащите се.

Както чрез изнесените доклади, така и чрез направените изказвания, включително и от Г. Д. Пирров, доминиращо място в тази комисия заемаха участниците от социалистически страни. Изнесените гледища от тях не срещнаха съществена съпротива, а напротив — имаха твърде благоприятна почва.

Следващият конгрес на Асоциацията на педагогическите науки ще се състои в Белград след 4 години.

Г. Д. ПИРОВ

СИМПОЗИУМ „ОБРАБОТКА НА ИНФОРМАЦИЯТА ОТ ОРГАНИЗМИТЕ“

От 11 до 14 септември 1973 г. в Берлин (ГДР) се състоя симпозиум, организиран от Дружеството на психологите в ГДР със съдействието на секцията по психология към Хумболт Университет, Академия на науките и Централния институт по кибернетика и информация, на тема: „Обработка на информацията от организмите“. Обхванати бяха следните групи проблеми: опознаване на знаци, образуване на понятия и решаване на проблеми.

Симпозиумът бе открит от неговия научен ръководител проф. Ф. Кликс, председател на Дружеството на психологите, с доклад на тема: „Опознаването на знаци, образуването на понятия и решаването на проблеми — всеобщност и специфика на висшите когнитивни процеси“. Той подчертава, че познанието на структурите, т. е. на образуването на екстерни структурни качества в паметта представлява съществена основа на онези когнитивни процеси, които лежат в основата на опознаването на знаци, об-

разуването на понятия и решаването на проблеми. В доклада беше разгледана тяхната специфика във връзка с образуването на непроменливи величини, които представляват познавателните структури по отношение на околната среда и нейните изменения. Като основна цел на симпозиума проф. Кликс посочи дискусията на нерешените проблеми за отделните степени на познавателните процеси.

Симпозиумът протече в три основни заседания и една обща дискусия. В него взеха участие и представители на СССР, Чехословакия, Полша, България, ГФР, Швеция, Холандия и САЩ.

На първото заседание — „Опознаване на знаци“ — бяха изнесени 15 доклада, в които се разгледаха кардиналните проблеми на този познавателен процес.

В доклада на Сарис (ГФР) — „Оценка на възприятието в психофизиката“ бе подчертано, че грешките в познанието при възприятието и оценката могат да се разкрият в психофизиката като ефекти на системата

на отношение върху основата на вътрешна информационна интеграция при перцептивно-когнитивните класификации. В тази връзка се разкриха възможностите на основа на теорията за нивото на адаптация да се направят предвиждания за величината и насоката на ефекта на контраст в психофизиката.

Линхард (Чехословакия) спря вниманието си на „Информационният анализ на процесите на идентификация“. Изхождайки от факта, че съвременните психологически изследвания в областта на обучението и мисленето се ориентират все повече към точен микронализ на познавателните процеси, той разкри същността на главните процеси на абстрагиране и генерализиране. Тези теоретични основи са представлявали изходен момент в разработване на програма за малък компютър и проведени експерименти за формализиране и илюстрация на процесите на абстрагиране, генерализиране и дедукция.

Гайслер (ГДР) докладва за „Адаптивни инвариативни постижения при визуалното опознаване на знаци“ — експеримент за определяне времето на реагиране при опознаване на прости геометрични фигури в зависимост от системата на разделяне на фигурите и от структурата на количеството знаци. Експерименталният материал подкрепя приемането на тезата, че при протичане на процесите на обучение и адаптация се стига до образуването на специфични структури на опознаването.

Особен интерес предизвика докладът на Ото Грюсер (ГФР) „Обработка на сигналите в отделните неврони: невронален код и отнасянето му към психофизичния експеримент“. Чрез примери от микроелектрични записи на отделни неврони на ретината и аферентната зрителна система, стимулирани с трептения с различна честота (от 2 до 5 херца), се демон-

стрира преминаването от линейка в нелинейна трансформация в следсингатичните потенциали — в последователност от импулси. С доклада се предложиха за дискусия различни информационно-теоретични модели за изчисляване потока информация, протекла през нервните клетки с примери от психофизиката на зренето.

Потапова (Москва) разглежда въпроса за числото стимули, които човек може едновременно да опознава. За разлика от обема на вниманието (на възприятието), който се свежда до 12—17 стимула (Сперменг), числото на опознатите едновременно обекти се движи между 1 и максимум 3. Чрез богат експериментален материал тя доказва линейната зависимост между числото стимули и времето за тяхното подаване.

В този проблемен кръг бяха предложени и следните доклади: „Механизми за различаване височината на тона“ (Петцалт — ГДР); „Образуване на структури, зависещи от задачите и ефективността на визуалните възможности за квалификация“ (Кваас — ГДР); „Мултипната детекция при пространствено променящи се обекти“ (Тимле — ГДР); „Детекция при извиране на дистанцията между подаването на сигнали“ (Зайферт — ГДР); „Към ефективността на различните хипотетични съдържания за класификацията на комплексни сигнали“ (Хакер — ГДР) и др.

Второто заседание на симпозиума — решаване на проблеми — обсъди 12 основни доклада и 3 съобщения. Дискутиирани бяха главно въпроси на обработката на информацията при решаването на проблеми.

Докладът на Дъорнер от ГФР на тема: „Относно елементарната обработка на информация при решаването на проблеми“ третираше въпроси на мисловния процес при интерполационното решаване на проблеми. Основен въпрос в тази насока представлява

установяването на най-ефективния начин на подреждане на операторите при преминаване от началния до заключителния етап. Той включва също въпросите на стратегията на организация на информационно-преработвателния процес, на промяната на структурата на една асоциативна мрежа и проверка на нейното състояние.

Възрастовите особености и индивидуалните различия на поведението при решаване на проблеми са израз на различните възможности за антиципация, а също така са и зависещи от нея. Този кръг от проблеми беше обект на доклада на Кьюстер (ГДР): „Антиципационни възможности на личността при решаване на проблемни задачи“; „Относно структурите и пътищата за развитие на техническото мислене“ беше тема на научното съобщение на Потапова. В него намери място интересният въпрос за особеностите и съществените компоненти на техническото мислене, неговата връзка с трудовата дейност и значението му за цялостното развитие на личността.

Сандърс (Холандия) спря внимание си на едно „Експериментално сравнение между серийното и разучаващо припомняне при кратковременна памет“, като подчертава тезата за локализиране на разучаващето. Резултатите се обсъдиха по отношение на съвременните теории за кратковременната памет.

В доклада на Норман (САЩ): „Човешката памет и разбиране“ бяха развити мисли за същността на паметта като комплекс от активни процеси, а не просто комплекс от концепции. Тя зависи до голяма степен от способността да се помнят действителните активни процеси при запомнянето.

Особено оригинален беше докладът на Сендеуел (Швеция) на тема: „Де-

дуктивните връзки в семантичната мрежа“, чрез който той предложи на дискусия въпросите и трудностите при моделирането на интелекта.

Въпросите на обучението в процеса на решаване на проблеми представяха обект на изследване на група учени от ГДР — Леман, Краузе, Ландер, Видеман.

Последното заседание на симпозиума на тема: „Образуване на понятия и класификации“ протече с обсъждане на следните доклади: „Относно основите на образуване на семантичните понятия“ от Бирвиш (ГДР); „Стимулиращи експерименти със структури на решение при статистическо образуване на класове“ — на Улбрих и Визотцки (ГДР) относно приложението на изкуствения интелект и по-специално медицинската диагностика; подобни проблеми бяха основа и на доклада на Шпрунг, Шробел и Леонард (ГДР); „Анализ на компонентите на диагностичните процеси, като аналог на понятието и проблема на класификация“, който разгледа някой теоретични постановки и емпирични изследвания за диагностика и моделиране на мисловните процеси. Особено внимание бе отделено на въпросите на моделиране на мисловния процес и интелекта (Шробел, Кликс, Блок, Рихтер и др. психологи от ГДР).

Симпозиумът приключи своята работа с кратко заседание-дискусия, на което специалистите по инженерна психология от различните страни изказаха свои мнения относно актуалните и дискусационни проблеми в тази област на психологията и рационалните методи за тяхното разрешаване.

Н. САВОВА

СТОПАНСКИЯТ РЪКОВОДИТЕЛ КАТО ПОЛИТИЧЕСКИ ДЕЕЦ И ВЪЗПИТАТЕЛ НА КОЛЕКТИВА

На 17 октомври т. г. в София бе проведена научно-теоретична конференция на тема: „Стопанският ръководител като политически деец и възпитател на колектива“, организирана от РК на БКП по транспорта в гр. София под научното ръководство на Ф. Генов — доктор на психологическите науки и П. Василев — кандидат на педагогическите науки, и двамата от ИСУ към АОНСУ при ЦК на БКП. Конференцията бе открита и ръковедена от първия секретар на РК на БКП по транспорта К. Асенов. В нея взеха участие над 200 партийни и стопански ръководители от ЦК на БКП, от Министерство на транспорта и от ГК на БКП.

Основният доклад на тема: „Ролята на стопанския ръководител в транспорта като политически деец и възпитател на колектива“, разработен от двамата научни ръководители, бе изнесен от д-р Ф. Генов. В него бе разгледана основната структура на педагогическите функции на стопанския ръководител в транспорта. За основа на доклада бяха използвани данните от проведеното социално-психологическо изследване върху мнението на 1500 работници и служители от транспорта в гр. София за това как 142 ръководители от различни нива на трите вида транспорт (ж. п., авто- и ГПТ) на територията на гр. София изпълняват своите педагогически функции. Бяха анализирани също така и оценките на анкетираните за работата на техните ръководители по отделните страни на комунистическото възпитание. Докладчиците дадоха препоръки с оглед подобряването на възпитателната работа на стопанския ръководи-

тел в този важен за народното стопанство клон.

Съдоклад за качествата на новия тип ръководител в транспорта изнесе П. Писарев от РК на БКП по транспорта; в който върху основата на системни наблюдения и данни от проведените изследвания бяха очертани основните необходими качества на стопанския ръководител. Освен това бяха изнесени съдокладите „Ролята на низовия ръководител за формиране на социалноактивна личност“ от Ст. Новаков — заместник-директор на управление „Автотранспорт“, „Ролята на ППО за изграждане на нов тип стопански ръководител“ от Ис. Лазаров — партиен секретар на ж. п. управление, „Работата на ръководителите по естетическото възпитание на работниците в транспорта“ от Г. Колев от Профсъюза на работниците по транспорта.

В изказванията и дискусията взеха участие Д. Симов — директор на „Транспред“, който говори за участието на стопанските кадри в агитационно-пропагандистката работа; Кр. Игнатов разгледа въпроса за възпитателната сила на трудовия колектив, а Д. Р. Стаменов — заместник-директор на ж. п. управление — за възпитаването на чувство за отговорност по спазване на дисциплината у транспортните работници.

Писмени материали за конференцията представиха Хр. Бонев — „За педагогическия подход във взаимоотношенията с хората“; Захаринов — „Участието на стопанския ръководител в борбата срещу отрицателните явления в поведението на работниците“; Ст. Берков — „Грижата на

стопанските и партийните кадри за повишаване образоването, квалификацията и възпитанието на работниците"; Ив. Златев — „Правилната подготовка на ръководните кадри и възпитаването на чувство за справедливост и спазване на социалистическата законност".

Научно съобщение на тема: „Методи на възпитателната работа", основано на данните от изследването, направи П. Василев.

Ив. Енчева, секретар по агитационната и пропагандната работа при РК на БКП по транспорта, разгледа задълбочено слабите страни във възпитателната работа на някои стопански ръководители.

Редакторът на сп. „Политическа просвета" Р. Петров, член на ЦК на БКП, в своето изказване направи обстоен анализ на основната тема и на изнесените доклади. Той даде висока оценка на работата по подготовката и провеждането на конференцията и направи ценни препоръки за по-нататъшната съвместна работа между РК на БКП по транспорта и научните работници от АОНСУ при ЦК на БКП.

Закривайки конференцията, К. Асенов благодари на всички участници и връчи грамота на научните и ръководители — д-р Ф. Генов и П. Василев.

ХР. КОСТАДИНЧЕВ

Редакцията на бюлетин „Психология“ честити

НОВАТА 1974 ГОДИНА

на своите читатели и сътрудници и им пожелава нови успехи в тяхната ползотворна дейност, здраве и лично щастие.

СОДЕРЖАНИЕ

1. Г. ГЕОРГИЕВ — БИЖКОВ — Шкалы и шкалирование в экспериментальных психологических исследованиях	121
2. С. СТАМЕНОВ — Статус несовершеннолетних правонарушителей в системе междудличностных взаимоотношений в воспитательном коллективе	132
3. Ю. МИТЕВА — Содержание сюжетной игры у детей раннего возраста	142
4. К. НИЦКЕВИЧ — Психологические трудности медицинского ухода за больными холерического и меланхолического темперамента	149
5. П. БАЛЕВСКИ, Л. ГАНОВСКИ — Объем краткосрочной памяти учащихся в возрасте 11—17 лет	154
6. Й. МАНЧЕВ — Педагогическая стойкость коммуникативной направленности человеческого образа на экране	164
7. Х. ХРИСТОЗОВ — К проблеме психологического исследования страха у детей	170
8. П. ВАСИЛЕВ — XV Всемирный конгрес по философии и участие марксистов-психологов	175
9. Г. Д. ПИРЬОВ — Проблемы психологии на международном педагогическом конгрессе	178
10. Н. САВОВА — Симпозиум по проблемам обработки информации организмами	180
11. Х. КОСТАДИНЧЕВ — Хозяйственный руководитель как политический деятель и воспитатель коллектива	183

CONTENTS

1. G. CEORGIEV — BIZHKOV — Scales and scaling in experimental psychological investigations	121
2. S. STAMENOV — Juvenile delinquent status in the system of interpersonal relations of the educational body	132
3. Y. MITEVA — Subject-matter in playing with a plot in early childhood	142
4. K. NITZKEVICH — Psychological difficulties in medical attendance upon patients of a choleric or melancholic temperament	149
5. P. BALEVSKI, L. GANOVSKI — Short-term memory span in pupils at the age of 11—17	154
6. Y. MANCHEV — Pedagogical value of the communicative trend of human image on the screen	164
7. H. HRISTOSOV — On the problem of the psychological study of fear in children	170
8. P. VASSILEV — XV World Congress of Philosophy and marxist psychologists taking part in it	175
9. G. D. PIRYOV — The problems of psychology on the international congress of pedagogy	178
10. N. SAVOVA — A symposium upon the problems of information processing in organisms	180
11. H. KOSTADINCHEV — The economic executive as a political figure and educator in the collective	183